

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему «Державна влада в Англії від Вільгельма I Завойовника до
Генріхі I Боклерка.»

Виконав: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Доюн Софія Ігорівна

Керівник: д.і.н., проф.

Сорочан Сергій Борисович

Рецензент: д.і.н., проф.

Каріков Сергій Анатолійович

Харків-2024

Зміст

Вступ	1
Розділ 1. Вільгельм I Завойовник	6
1.1 Вільгельма I Завойовник з 1066 по 1071 роки.	6
1.2 Політика Вільгельма I, запровадження феодальної системи	13
1.3 Вільгельм I Завойовник і церква	21
1.4 Кінець правління	25
Розділ 2. Вільгельм II Рудий	30
2.1. Приход до влади Вільгельма II Рудого	30
2.2 Правління Вільгельма II Рудого і церква	39
2.3. Кінець правління	54
Розділ 3 Герніх I Боклерк	57
3.1. Прихід до влади 1100-1101 роки	57
3.2. Правління Генріха I і церква	64
3.3 Кінець правління	73
Висновок	80
Список джерел та літератури	81
Резюме	84

Вступ

Тема: «Державна влада в Англії від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка.» Під час роботи я маю на меті описати роки правління кожного з представників Норманської Династії, а саме Вільгельма I Завойовника (1066-1087), Вільгельма II Рудого (1087-1100) та Генріха I Боклерка (1100-1135).

Актуальність: визначається різкою, законною чи не законною, дискусії тривають досі, зміну англосаксонської гілки королів на норманську.

Державна влада в Англії за часів від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка є унікальним період в історії Англії, що характеризується значними політичними, соціальними та правовими змінами. Початок цього періоду починається нормандським завоюванням Англії у 1066 році, яке привело до влади Вільгельма I, також відомого як Вільгельм Завойовник. Завоювання стало переломним моментом, який започаткував новий етап у розвитку англійської монархії, етап норманського панування.

Вільгельм I Завойовник впровадив численні реформи, що мали на меті зміцнення королівської влади та централізацію управління державою. Введення нової системи феодалного устрою, розподіл земель серед нормандських баронів, а також створення Книги Страшного суду - одного з найважливіших документів середньовічної Англії - сприяли встановленню міцних основ державного управління.

Після смерті Вільгельма I на престол зійшов його син Вільгельм II, правління якого було позначене боротьбою з баронами та церковною владою, але було не таким яскравим як правління наступника Вільгельма II, Генріх I Боклерк. Він продовжив політику централізації, запровадивши реформи, спрямовані на посилення королівської адміністрації та удосконалення судової системи. Його правління також відзначилося укладенням "Хартії вільностей Генріха I", що заклала основи для майбутніх конституційних змін.

Дослідження періоду від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка є надзвичайно важливим для розуміння еволюції державної влади в Англії. Аналіз змін у системі управління, взаємодії королівської влади з феодалними баронами та церквою, а також розгляд ключових документів цього періоду дозволяють зрозуміти процеси формування сучасної англійської державності.

Робота складається з вступу, трьох розділів, висновку та списку літератури.

Щоб реалізувати поставлену мету, потрібно вирішити такі завдання:

- 1) Розглянути перехід влади від англосаксів до норманів.
- 2) Розглянути нову феодалну систему яку Вільгельма I Завойовник застосував до Англії .
- 3) Описати зовнішню та внутрішню політику синів Вільгельма I (Вільгельма II Рудого та Генріха I Боклерка).
- 4) Проаналізувати процес розвитку церкви з 1066 по 1135 роки.

Методи дослідження:

- 1) Історико-порівняльний метод, допомагає розкрити суть історичного процесу.
- 2) Наративний метод, який передбачає максимально точний та об'єктивний опис фактів на основі свідчень джерел, а звідси їх пояснення.
- 3) Хронологічний метод, дотримання часової послідовності у висвітленні історичного процесу.
- 4) Метод контент-аналізу, виявляє найрізноманітніші тенденції (економічні, політичні, соціальні, антропологічні, психологічно-культурні), які дають змогу скласти цілісну картину генезису і принципів еволюції феномена, що розглядається.

Об'єкт: Державна влада Норманської династії від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка.

Предмет: наслідки правління Норманської династії від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка для Англії

Нижньою хронологічною межею є 14 жовтня 1066 року коли Вільгельма Завойовника разом зі своїм військом в результаті десяти годинного бою з Генріхом Годвіном (на той момент ще живим королем Англії) здобув перемогу в битві при Гастінгсі, а вже 25 грудня 1066 року був коронований у Вестмінстері. Верхньою хронологічною межею є смерть Генріха I Боклерка 1 грудня 1135 року який наслідував королівство після свого брата Вільгельма II Рудого. У третьому розділі, який буде присвячений правлінню Генріха I Боклерка також коротко буде описано стан в королівстві після його смерті.

Територіальні межі дослідження: Після битви Вільгельм розпочав свій перший великий похід англійською землею, що увінчався завоюванням південно-східних графств і коронацією Вільгельма. Власне, після Гастінгса і почався сам процес завоювання країни, що розпадається на етапи згідно з підкоренням чергового регіону: Південного Сходу, Південного Заходу, Центральних графств (Мерсії), Північного Сходу і Нортумбрії, нарешті, частини Уельсу.(Ессекс, Суссекс, Кент, Мерсія, Норфолк, Саффолк, Йоркшир, Ланкашир, Девон, Корнуолл.).

Вже за Вільгельма II Рудого, корона панувала над королівством Англія, яке охоплювала різні області того часу. Основні території, які входили до складу королівства Англії в період панування Вільгельма II (1087–1100), включали як англосаксонські, так і норманські території. Англія: Всі області та графства Англії: Ессекс, Суссекс, Кент, Мерсія, Норфолк, Саффолк, Йоркшир, Ланкашир, Девон, Корнуолл та інші. Нормандія: він також мав владу над Нормандією, яка була французькою провінцією.

Території, які входили до складу королівства Англії під час правління Генріха I були значними. Англія: Генріх I правив всією територією королівства Англія, включаючи області, які раніше підкорили нормани під час завоювання. Нормандія: Генріх I успадкував Нормандію від свого батька і володів нею як

частиною своєї королівської дільниці. Це створило тісний зв'язок між Англією і Нормандією. Інші французькі володіння: окрім Нормандії, Генріх I також володів іншими французькими територіями, такими як Анжу та Мейн. Володіння на узбережжі Уельсу та Шотландії: Генріх I укладав союзи та управляв північними та західними частинами острова, включаючи взаємодії з Уельсом та Шотландією.

Основну частку письмових джерел, з якими можна зустрітись при розгляді теми, займають тодішні хроніки – англосаксонські, норманські, скандинавські. Як і притаманно тогочасним творам, це переважно наратив – не безпристрасний та суперечливий.

Окремої уваги заслуговують, Вільям Мальмсберійський автор "Історія англійських королів" у п'яти книгах, являючи собою оригінальний зразок змішання аналітичної та біографічної форми твору, вирізняється систематичністю викладення подій і різноманітністю матеріалу. У ньому охоплена вся історія Англії з 449 р. до середини XII ст. П'ята книга, найоригінальніша, торкається сучасних подій, повідомляючи важливий фактичний матеріал про правління Генріха I. Або «Коронаційна хартія Генріха I» - документ в якому прописано умови та обіцянки приходу Генріха I до влади.

«Англосаксонська хроніка» - це група літописів давньоанглійською мовою, що охоплюють загалом складний період із 60 р. до н.е. до 1154 р. н.е. Записи Хроніки велися з 890-х рр. (коли був створений первісний її варіант) до середини XII ст. До нас дійшло 6 рукописів і два невеликих фрагменти Англосаксонської хроніки. В роботі використовується біографічна література, наприклад авторства Джона Гіллінгема «Вільгельм II» Червоний король. Дуже корисне джерело інформації, про життя та політику короля. Джон чітко розділяє життя на глави та демонструє не тільки монарха ай просто людину. Також відомий біограф середньовічних діячів Френк Барлоу, його роботи повністю розписують життя Вільгельма II, і завдяки його роботам я змогла викласти опис правління Руфуса. У дипломі я використовую декілька його книжок. Багато історичних питань, пов'язаних із цим завоюванням, уже давно є предметом суперечок, і ситуація не змінюється й

понині. Особливо це стосується питання, які суспільні інститути нормандці знищили, а які - заснували. Професор Барлоу у своїй книзі «Вільгельм I і Нормандське Завоювання» пропонує своє власне трактування подій та їхніх наслідків.

Під час роботи багато разів силаюся на Шарля пти-Дютайя та його книгу «Феодальна монархія у Франції та Англії X-XIII віків». Книга відповідає на питання, як монархія збереглася і розвинулася у Франції та в Англії в таку епоху, коли реорганізація політичного суспільства у формах сеньєріальних і феодальних, здавалося, засуджувала її на загибель. "Феодалізм", "монархія" трактуються автором, як якісь абстрактні ідеї, що втілюються в історії за законами логіки.

Ще багато літератури у моїй роботі було використаною, зі списком можна ознайомитися у кінці роботи.

Розділ 1. Вільгельм I Завойовник

1.1 Вільгельма I Завойовник з 1066 по 1071 роки.

Битва англосаксонського і нормандського війська сталася на півдні Англії за 10 кілометрів від Гастінгса 14 жовтня 1066 р. Англосакси були розгромлені. Загинули король Гарольд, багато магнатів, більша частина війська; ті, що залишилися в живих, розбіглися. Здобувши повну військову перемогу, Вільгельм рушив на північ до Лондона, який відкрив йому ворота без опору; сил для цього у лондонців не було. Англосаксонські лорди визнали його своїм королем.¹

Вже 25 грудня 1066 року Вільгельм Завойовник був коронований у Вестмінстері.

«1066. Тогда пришел Вильгельм, эрл Нормандии, в Певенси в канун дня святого Михаила и сразу же построил укрепление в гавани Гастингс... Там король Харальд был убит, эрл Леофвине, его брат, эрл Гюрт, его брат, и много добрых людей, а французы захватили поле битвы, как Господь им даровал за грехи народа... Вильгельма в Вестминстере, и прежде, чем ему возложили корону на голову, Вильгельм поклялся на книге Христовой, что станет так хорошо народом править, как ни один король до него не правил, если они будут ему верны.»²

За твердженням Гільома де Пуатьє, що відображає офіційну точку зору нормандців, герцог успадкував англійське королівство за дарчим актом Едуарда, підкріпленим клятвами, а потім затвердив своє законне право, завоювавши країну. Його коронували за згодою і, можливо, навіть за бажанням англійських вельмож. До того ж він був близьким родичем Едуарда. У цій версії завжди якось насилу уживалися два суперечливих судження - Вільгельм був і законним спадкоємцем Едуарда, і водночас справжнім завойовником. Хоча лейтмотивом у

¹ Маркова С. П. Англия эпохи Средневековья и раннего Нового времени. М.: КДУ, 2007. 58с.

² Метлицкой З. Ю. Англосаксонская хроника IX-XI веков. СПб: ЕВРАЗИЯ 2010. 131-133с.

книзі Гільома проходить виправдання домагань Вільгельма і твердження, що герцог просто хотів позбавити влади узурпатора, який неправомірно захопив його власність, хроніст ледве стримує свою радість з приводу завоювання Англії. Цю подвійність можна виявити також і у ставленні самого Вільгельма до нових володінь. Після коронації він зробив деякі кроки, гідні справжнього короля - наприклад, затвердив у Лондоні митні збори і наказав, щоб для купців були відкриті порти і деякі дороги. Вважається, що він вжив усіляких заходів заради забезпечення добробуту всієї країни та її церкви, і можливо, що деякі з його законодавчих актів, які були зібрані пізніше дістали назву "статути" - наприклад, ті, що дозволяли всім громадянам жити за законами короля Едуарда та регулювали правове становище англійців та французів, - належать здебільшого до цього раннього періоду його правління.¹

Після коронації і далі протягом січня Вільгельм продовжував приймати виявлення покірності. Чергова серія відбулася в Баркінгу, в абатстві Сент-Мері. Король Вільгельм влаштувався там зі своєю свитою, чекаючи закінчення будівництва замку в Лондоні (Тауер). Він пішов у Баркінг через ворожі випадки з боку лондонців.² У Баркінгу він також скликав ще один з'їзд англійських магнатів, від яких вимагав покори і визнання, а натомість дав нові обіцянки доброго правління. Це було логічним завершенням кампанії, яка розпочалася приблизно чотири місяці тому, коли він відплив, з багатьма сумнівами, з Сен-Валері.³

Успіх цієї кампанії, який був ефектно продемонстрований під час коронації, був таким, що на початку березня, через три місяці після коронації, Вільгельм відчув себе в безпеці, тому повернувся до Нормандії, залишивши Англію в руках довірених йому нормандських магнатів. Вільям Фіц-Осберн, його управитель,

¹ Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии. СПб: Изд-во ЕВРАЗИЯ 2007. 140-141с.

² Рекс П. 1066 Новая история нормандского завоевания. СПб.: Изд-во ЕВРАЗИЯ 2014. 109 с.

³ David C. Douglas Williauw the conqueror the norman impact upon England. Yale University press, 1999. 239p.

оселився в Норвічі або, можливо, у Вінчестері, а Одо, єпископу Байє, зведеному братові короля, довірили, зокрема, замок Дувр і область Кент. З ними також були Г'ю Грандмесніл з околиць Лізьє і Г'ю Монфортюр-Рісл. Зробивши ці приготування, король вирушив на південь, взявши з собою в заручники велику групу найвпливовіших людей Англії, особливо тих, хто був серед його колишніх супротивників. У процесії, яка рушила з Лондона до узбережжя Сассекса, повз Даунс, де нещодавно відбулася велика битва, брали участь не лише особисте оточення нового короля, але й Едгар Ателінг, графи Едвін і Моркар, Вальтеоф і архієпископ Стіганд. За відсутності короля в Англії не залишилося очевидного лідера, який міг би слугувати точкою згуртування повстання.

Це було тріумфально, і так воно і мало виглядати. Для висадки було обрано порт Певенсі, і на знак перемоги та миру на кораблях були встановлені білі вітрила. Так, через спокійне море, новий король переправився до свого рідного герцогства. Привід дійсно був точно розрахований на те, щоб розпалити норманську уяву. Цікаве і детальне порівняння, зроблене Вільгельмом Пуатьє між англійськими вторгненнями Вільгельма і Юлія Цезаря, ілюструє, яке враження могло скластися у свідомості літератора, що жив у Нормандії. Але менш досвідчені люди мали інші, більш переконливі докази того, що було досягнуто. Вони могли бачити виставлені на показ скарби в грошах і натурою, які були привезені з Англії як трофеї перемоги, і бачити при дворі нового короля видатних і могутніх людей, які нещодавно чинили йому опір. Не дивно, що переможець, правитель Нормандії, повернувшись додому, був зустрінутий захопленими вигуками. Дехто зі старших міг пригадати, як шістнадцять років тому він повернув собі капітал після тривалої війни, в якій він ледве вижив, і за цей час відбулася дивовижна трансформація. Лише сім місяців тому в руанських церквах святкували Михаїла, а питання про англійську компанію все ще залишалося невирішеним. Тепер настав Великий піст. Але до норманського

володіння додалося велике королівство, і здавалося, що слід негайно розпочати підготовку до святкування Великодня.¹

Як і можна було очікувати частина англосаксів не могла змиритися з приходом Вільгельма I до влади. Тому наступні роки (1067-1071) характеризуються повстаннями.

У 1067 році, однак, ситуація в Англії була найбільш нестабільною. Завдання регентів Вільгельма Фіц Осберна і єпископа Одо було нелегким. Вони мали значний контроль над південним сходом країни, а формальне підпорядкування головних англійських магнатів давало їм право вимагати покори в інших місцях. Тим не менше, було багато тих, хто був готовий скористатися нестабільністю, і серед них був магнат із західних земель на ім'я Едрік Дикий, який підняв повстання в Геррефордширі і закликав на допомогу валлійських князів Бледдіна і Ріваллона. Вони завдали великої шкоди, але не змогли отримати контроль над графством, і повернулися назад до Уельсу, де готувалися до подальших набігів.

Тим часом краще організоване повстання відбулося в Кенті, де повстанці закликали на допомогу Юстаса, графа Булонського. Це був дивний заклик, оскільки Юстас у попередньому році воював на боці Вільгельма при Гастінгсі. Однак, можливо, на нього вплинула смерть 1 вересня 1067 року його сюзерена графа Болдуїна V Фландрійського, який у 1066 році був дружнім або принаймні нейтральним по відношенню до Вільгельма. Так чи інакше, Юстас, безсумнівно, пам'ятаючи про свої попередні пригоди в Кенті в 1051 році, переправився через Ла-Манш із значним контингентом лицарів. Обидва регенти на той час перебували на північ від Темзи, і Юстас отримав можливість зайняти місто Дувр. Але йому не вдалося взяти новозбудований замок, а вилазка гарнізону розбила його сили вщент; після чого він ганебно втік через Ла-Манш. Жодне з цих повстань не викликало серйозного занепокоєння нового правління. Але загроза більш серйозної небезпеки вже передчувалася. За словами Вільгельма Пуатьє,

¹David C. Douglas. William the conqueror the norman impact upon England...239-240 p.

тепер вже велися переговори з датчанами, і вторгнення Свена Естритсона в Англію ставало все більш реальним. Напевно, саме через це побоювання 6 грудня 1067 року сам Вільгельм повернувся з Нормандії до Англії.¹ Дацький король Свейна, він давно планував спробу нападу на Англію, це було питання часу.

І лише щойно флот Свейна з'явився в Гембері, як вся північ, захід і південний захід Англії повстали як одна людина. На чолі повстання в Нортумбрії стояв Едгар Етелінг з групою вигнанців, які шукали притулку в Шотландії. На південному заході жителі Девона, Сомерсета і Дорсета почали облогу Ексетера і Монтакута, і тільки нормандський табір у Шрусбері завадив загальному повстанню на заході. Повстання було сплановано так хитро, що застало зненацька навіть Вільгельма. У пориві дикої люти король поклявся "славою самого Бога" жорстоко помститися за це півночі. Але гнів у нього уживався з холодною розсудливістю, і тому, швидко зрозумівши, що центром повстання служить датський флот, він відправився зі своїми вершниками до Гембера і там дорогою ціною купив усунення і невтручання датчан. Потім, залишивши Йорк наостанок, Вільгельм швидко попрямував із зібраними по дорозі військами на захід і очистив уельський кордон аж до самого Шрусбері, а Фіц Осберн придушив у цей час повстання навколо Ексетера.

Ці успіхи дали королю можливість виконати свою клятву щодо півночі. Після тривалої затримки, спричиненої розливом Айри, він увійшов у Йорк і потім спустошив вогнем і мечем усю країну аж до Тиса. Міста і села були розграблені і спалені, жителі перебиті або вигнані за кордон Шотландії. Берег зазнав особливого спустошення, щоб не залишилося опори для майбутніх вторгнень датчан. Хліб на корені, худобу, сільськогосподарські знаряддя - все було винищено так безжально, що голод, який послідував потім, як кажуть, забрав понад сто тисяч життів, і ще за півстоліття країна на шістдесят миль на північ від Йорка була неопрацьованою, безлюдною пустелею.

¹ David C. Douglas Williauw the conqueror the norman impact upon England... 250-251p.

Закінчивши справу помсти, Вільгельм повів свою армію назад до Йорка, а звідти - до Честера. Ніколи він не виявляв ще такої сили характеру, як у тому жахливому поході. Зима була сувора, дороги занесло снігом або розмило, провіанту не вистачало, і армія, промокла від дощів, була змушена харчуватися кониною, відкрито підняла бунт, отримавши наказ йти через болота, що відокремлюють Йоркшир від заходу. Анжуйські та бретонські найманці зажадали відставки, на що Вільгельм із презирством дав згоду. Пішки, разом з воїнами, що залишилися вірними, рушив король недоступними для коней стежками, часто власноруч допомагаючи солдатам розчищати шлях. Останні надії англійців зникли з прибуттям армії до Честера; король залишився безперечним володарем завойованої країни та зайнявся зведенням численних замків, що надалі мали тримати її в підпорядкуванні.¹

Гільом де Пуатьє, обурений політичними подіями між 1066 і 1071 роками, виголошує філіппіку, гнівно заявляючи, що англійці просто збожеволіли, якщо не впали з радістю до ніг Вільгельма і не виявили любові до свого істинного, добродісного короля. Вони повинні відкинути свої забобони, оцінити його чесноти і визнати його найвеличнішим правителем з усіх, хто коли-небудь у них був. Кнут Датчанин убив найблагородніших синів Англії, щоб забезпечити собі і своїм синам англійський престол. Вільгельм же не бажав смерті навіть Гарольду Годвіну, а, навпаки, хотів дати йому багатства і високий титул у державі. Більше того, герцог звільнив Англію від тирана, і найкращою відповіддю на цілком обґрунтовану недоброзичливість англійців мають стати добродіяння за мудрого правління Вільгельма, які зроблять Англію великою країною. Такою була думка нормандців. Щоправда, при цьому вони з жалем визнавали, що Вільгельм не користується в королівстві популярністю.²

¹ Грин Д. Р. Британия. Краткая история английского народа. Т.1. Минск: Изд-во Белситис, 2007.

² Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии... 142с.

Середньовічні літописці свідчать, що лють його не знала меж, "він підкорявся найгіршим поривам і в люті був неприборканий". Це так зване "спустошення Півночі" залишило по собі тяжку спадщину - ненависть до нормандців, яка не згасала протягом цілого століття. У 1071 р. підняв повстання лінкольнширський тен Херевард Будитель. Він добре знав болотисті рівнини Східної Англії, і це давало йому змогу понад рік ухилятися від переслідування, але врешті-решт його видали підкуплені ченці, після чого він безслідно зник і став легендою Фенланда.¹

Якщо резюмувати повстання які відбулися в Англії з 1067 по 1071 то треба зазначити, що це була реальна загроза для новоприбулих норманів. Тільки силою і згуртованістю Вільгельм зміг відвоювати графства. Перемога над незадоволеними остаточно закріпила перемогу у 1066 році, Вільгельма Завойовника та його посягання на трон. Також відбулося закріплення феодалізму в його оновленому варіанті.

¹ Дженкинс С. Краткая история Англии. Изд-во «Азбука Аттикус», 2015.

1.2 Політика Вільгельма I, запровадження феодальної системи.

Сам термін "англо-нормандське королівство" означає державу, що включає в себе території, розташовані по обидва боки Ла-Маншу, які з 1066-го до 1087 року були об'єднані під владою короля Вільгельма I. Це визначення є правильним. Але, користуючись ним, не слід забувати про певну специфіку цього державного утворення. В очах своїх англійських підданих Вільгельм був насамперед королем англійців. Нормандці як до, так і після 1066 року вважали його своїм герцогом. В офіційних документах періоду 1066-1087 років використовувалися обидва титули. Щоправда, у всіх хартіях Вільгельма спершу називали королем, а потім герцогом, але те, що обов'язково вписувалися обидва титули, свідчить про наявність вагомих причин для цього. Судячи з усього, це було пов'язано з політичними проблемами, які заявили про себе відразу після смерті Вільгельма, коли королівство розпалося. Тільки через дев'ятнадцять років одному із синів Завойовника вдалося знову об'єднати його під своєю владою.¹

Тим не менш, було б необачно применшувати значення самого короля в розпалюванні або відверненні подальших подій. Це була особиста монархія, яку він здійснював, і його особистий вплив завжди був потужним, а іноді й вирішальним. Він був феодальним володарем з прямими і переконливими правами над своїми великими васалами: він був освяченим королем, який успадкував авторитет староанглійської монархії і адміністративний апарат, створений цією монархією. Він був поставлений у самий центр влади, і неможливо уявити, щоб король з домінуючою волею і політичним генієм не захотів скористатися можливостями, які надавала така позиція. Тому будь-який аналіз його правління або впливу, який він особисто здійснював на соціальні зміни, свідком яких він був, повинен починатися з самого короля і чиновників, які були головними виконавцями його волі.²

¹ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2005. 324с.

² David C. Douglas William the conqueror the norman impact upon England...335p

Вільгельм був лояльним правителем і це було дуже важливо для розвитку Англії. Він позиціонував себе як законного наслідника престолу і тому вирішив правити по законам Енуарда Сповідника, тобто через установи, але зі своїм підходом. Головний був центр, а області встановлювали з ним зв'язок. Вільгельм був людиною сили, і довів це сповна, який мав величезні матеріальні ресурси, у вигляді маєтків.

Також доказом його лояльності та помірності буде той факт, що він не стратив Едгара Етелінга - претендента на трон. Однак слід врахувати, в якому двозначному становищі опинився Вільгельм, будучи одночасно і спадкоємцем, і завойовником.

Закріпившись у столиці, Вільгельм почав керувати своїм новим королівством. Для початку він конфіскував землі сімейства Годвіна, а вони становили третину території Англії. Ці землі були передані в ленне володіння баронам, які прибули з Вільгельмом, але баронів виявилось більше, ніж земель, до того ж одразу з'явилися незадоволені кількістю або якістю нових маєтків. Врятувала становище оригінальна теорія Вільгельма, за якою всіх англосаксів оголошували винними в підтримці "узурпатора" Гарольда, позбавляли своїх земель, і вони мушили їх викупувати - за гроші або службу. Як відбувався цей процес, у деталях не відомо, проте "Книга Страшного суду" незаперечно доводить, що за 20 років тисячі англосаксів поступилися своїми землями нормандцям. Іноді це робилося за допомогою звичайної грубої сили - французький барон із загоном приїжджав у садибу, вбивав або проганяв її господаря і будував замок на місці його будинку. Частіше король роздавав нормандцям землі, конфісковані в учасників численних повстань. Набагато рідше нормандські лицарі одружувалися з вдовами або дочками англосаксів і успадковували їхнє майно.¹ Тобто Вільгельм переніс в Англію феодально-ленну систему Нормандії, систему феодального сюзеренітету.

¹Ерлихман В. Английские короли. Москва: Изд-во «Ломоносовъ», 2015.

Термінологія: Феод (feodum, feudum, лат. fihu, fehu, давньогерм. - маєток, майно, худоба, гроші + od - володіння) - земельне володіння, яке васал отримував від свого сеньйора за ленним правом, тобто за умови несення військової служби, участі в суді, виконання грошової та інших повинностей.¹

Надаючи своїм баронам численні лени він пильно слідкував, щоб ці території знаходилися в різних частинах його володінь. Щоб кожне графство було зайнято. У баронів з'являються васали, тени, які зберігали своє володіння. З часом середні і дрібні тени стали називати себе лицарями.(Завоювання створило новий пануючий клас - рицарів і баронів нормандського походження.) Тому можна сміло стверджувати, що лицарство в Англії бере свій початок з Норманського завоювання. Саме тому лицарство було вірним супутником феодалізму в Англії та і в усій Європі. В наступних розділах я ще торкнуся теми лицарства, військової справи.

Треба розуміти, що соціальний і політичний переворот, якими супроводжувалося виникнення англо-нормандської монархії, не був, звичайно, раптовою справою якоїсь революційної волі. Вільгельм I Завойовник, спонукуваний обставинами видавати себе за спадкоємця і продовжувача Едуарда, і борючись із великими труднощами, зробив низку поступок, прийняв англійське право й установи, частково для нього нові, але водночас приніс із собою і деякі нормандські звички.²

Насамперед Вільгельму потрібно було забезпечити собі військо, гроші, встановити порядок і мир. Ми бачимо, що він щедро наділив маєтками своїх союзників по завоюванню і запровадив в Англії феодальну військову службу за нормандським звичаєм. У 1086 р. на збори в Солсбері, всі вільні власники, лицарі й не лицарі, французи або англійці, всі, хто може бути покликаний таким чином

¹ Грачов Ю.Г. Англійське лицарство. Київ.: Поліграфцентр, Київ 2004. 102 с.

² Пти-Дютайи Ш. Феодальная Монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. Москва: Гос. Соц.-эконом. изда-во, 1938. 55с.

для служби королю в разі небезпеки, з'явилися скласти присягу Вільгельму Завойовникові та присягалися захищати його проти будь-кого. Цієї присяги на вірність, складеної королю всіма його вільними підданими, достатньо, щоб показати, яка прірва відділяла монархію англо-нормандську від монархії Капетингів. Деякі історики розглядали цю подію, як ознаку введення в Англії феодалізму. Але ця теорія не зважає на феодальні особливості англо-саксонського суспільства і наводить на оманливі аналогії з феодальним порядком у тому вигляді, в якому він фактично існував на материку. Солсберійською присягою король ставив свою владу поза васальною ієрархією, твердо наважившись водночас витягти з феодального ладу всю можливу для себе користь.¹

Ми з упевненістю можемо стверджувати, що він захопив багатства Гарольда. Усі джерела сходяться на тому, що він обклав усю країну податком (гельдом), однак через брак часу та через те, що більша частина королівства безпосередньо ним не керувалася, Вільгельм, імовірно, брав усе, що міг, під виглядом "дарів".² Люди заплатили йому податі і відтоді свою землю викупували.³

І що ми маємо? Королем надавалося землі на феодальному праві. Феод був зобов'язаний надавати королю озброєних лицарів. Оці озброєні лицарі, що надаються з всіх земель баронів в період правління Вільгельма, складала величезну для розореної країни цифру: більше за 4 000 чоловік. Це робили більш двохсот баронів, що тримали свої володіння безпосередньо від короля. Крім цього, біля 800 рицарів належало в королівську армію від церковних володінь. Для виконання цього обов'язку барони, єпископи і абати надавали частину своїх земель дрібним рицарям (процес субинфеодализації). В перший час після завоювання ці лицарі несли постійну службу при дворах короля і своїх сюзеренів, що посилювало воєнізований характер ранненормандського суспільства. У

¹ Пти-Дютайи Ш. Феодальная Монархия во Франции и в Англии X-XIII веков... 55с.

² Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии...146с.

³ Маркова С. П. Англия эпохи Средневековья и раннего Нового времени ...58с.

результаті в Англії сформувалася значна маса дрібних рицарів, які по своєму соціальному статусу нічим не відрізнялися від магнатів, що тримали свої володіння безпосередньо від короля. Ці рицарі успадкували від своїх англосаксонських попередників судову юрисдикцію над селянами своєї округи, що досить швидко трансформувалася у відносини особистої залежності простого люду.

Зразу ж після норманського завоювання королівська влада в Англії була значно сильнішою, ніж в інших західноєвропейських країнах. Важливу роль у цьому відіграла також ворожість населення (селян і лицарів) щодо нормандських завойовників, саме це змушувало останніх згуртуватися навколо короля.

Такі люди, як Роберт і Генріх Бомон, Роджер Монтгомері, Роберт, граф Мортейн, і Річард Фіц Гілберт - всі великі землевласники в Англії - з'являються при нормандському дворі так само часто, як і при англійському. Супроводжуючи короля під час його переправ через Ла-Манш, вони надавали королівській владі однаково важливого значення, незалежно від того, де вона відбувалася - в Нормандії чи в Англії.¹

Суть правління Вільгельма полягала в тому, що це була особиста монархія, влада якої поширювалася на Нормандію та Англію. Король правив своїм королівством і закликав на допомогу тих представників англо-нормандської аристократії, світських і духовних, які могли найкраще допомогти йому правити. Їх обов'язком, у найзагальнішому розумінні, було давати поради королю; а король, зі свого боку, прагнув заручитися підтримкою людей, які могли б зробити його правління ефективнішим. Таким чином, ще не існувало диференціації урядових функцій, і лише після смерті Вільгельма, з його двору розвинулися спеціалізовані органи, що склалися з людей, на яких були покладені конкретні фіскальні та судові обов'язки. Як відомо, казначейство та пізніші суди були відгалуженням курії, так само як і канцелярія, що була окремим відомством. За часів правління

¹ David C. Douglas William the conqueror the norman impact upon England...329p.

Завойовника уряд все ще розглядався у простіший спосіб. Король правив країною, а його феодалні васали були залучені допомагати йому у виконанні цього завдання: давати йому поради і підтримувати його виконавчі акти. Таким чином, феодална організація королівства короля Вільгельма слугувала для того, щоб зв'язати Нормандію та Англію, а також об'єднати англо-нормандського короля та англо-нормандську аристократію задля досягнення спільної мети. Саме виживання цієї аристократії, особливо в Англії, де вона становила меншість, залежало від співпраці її членів між собою і з королем. Ці люди, як і сам Вільгельм, були зацікавлені в тому, щоб такі неминучі повстання, як повстання 1075 року, були придушені якомога швидше, а історію норманів в Англії, особливо за часів правління Завойовника, ніколи не можна пояснювати внутрішнім протистоянням між "королем" і "баронством". Більш правомірно розглядати її як феодалне заселення нещодавно завойованої країни надзвичайно здібною групою людей з королем на чолі. Адже їхнє уявлення про управління державою було принципово однаковим. Всі вони жили у феодалному світі, який в Англії був значною мірою їхнім власним витвором, і вважали, що для кожного в цьому феодалному світі, включно з королем, було вигідно дотримуватися своїх прав і не зазіхати на права інших. Визначення феодалних прав та обов'язків могло викликати суперечки, але їхня остаточна санкція не заперечувалася. Це було загальне прийняття феодалного принципу як королем, так і магнатами, як у Нормандії, так і в Англії, що дозволило вижити англо-нормандському королівству, і пішло далеко вперед у визначенні його характеру. Він на кожному кроці змінював діяльність місцевого самоврядування і становище простих людей, на життя яких скрізь впливали взаємовідносини великих родин. І вона мала забезпечити необхідне тло для розвитку адміністрації короля, який звеличував королівську владу.¹

¹ David C. Douglas William the conqueror the norman impact upon England...329-321p.

Визначним дійством Вільгельма I Завойовник було те, що він дав наказ у 1086 році на створення «Книги страшного суда» - поземельний опис Англії. Можна сказати - це найголовніший документ який залишився після правління Вільгельма I. Це шедевр і скарб для істориків.

Вільгельма Завойовника, остаточно перетворив екстрений за попередніх часів податок, данські гроші, на постійний поземельний податок (ще Канут намагався це зробити). Податок цей лягав на всі землі як глафордів (лордів), так і тих, хто перебував під їхнім патронатом або під їхньою юрисдикцією. За попередніх часів стягування датських грошей було вкрай погано організовано. Вільгельм вирішив реформувати цю справу і систематизувати, і з огляду на це вжив заходів для доведення до відома платіжних засобів своїх нових підданих. Взимку 1085 р. король одягав корону в Глостері, багато думав зі своїми "мудрими" і вів з ними "глибоку мову" про справи королівства і потім розіслав по всій країні своїх "баронів", щоб вони переписали всю Англію. Ці королівські посланці проводили розслідування через присяжних, які під присягою повинні були давати свідчення про те, як називається даний маєток; хто тримав його під час короля Едуарда; король Гарольд, як бачимо, абсолютно викреслювався з історії, як узурпатор в очах Вільгельма; хто тепер тримає; скільки гайд, скільки в ній плугів (тобто скільки робочої худоби) на домені, скільки людей; скільки вілланів; скільки котаріїв: скільки рабів; скільки вільних людей; скільки сокменів: скільки лісу; скільки луків; скільки пасовищ; скільки млинів; скільки рибних ставків; скільки додалося або поменшало; скільки все це давало колись і скільки дає тепер; скільки мала тут (усього цього) кожна вільна людина або сокмен і скільки має тепер. І все це в трьох видах, тобто за часів короля Едуарда, на той час, коли (цей маєток) дав король Вільгельм, і як він є нині; і чи може він давати більше, ніж дає тепер.

Отримані таким шляхом дані були зведені, і склалася знаменита в історії не тільки Англії, а й усієї середньовічної Європи "Книга страшного суду", що являє

собою неоціненну скарбницю реальних відомостей з аграрної, господарської та соціальної історії Англії якраз у момент перелому, здійсненого Нормандським завоюванням, до того ж відомостей, що малюють найконкретнішими рисами стан речей як безпосередньо перед завоюванням, так і в момент його та років двадцять по тому.¹ Із 38 графств було описано 34 графства.

Статистика "Книги Судного дня" фіксує величезні втрати землевласників в Англії: за її (не зовсім повними) підрахунками, Вільгельм і його королева володіють 17 відсотками земель, загарбники, включаючи зведених братів короля, контролюють 48,5 відсотка, церква - 26,5 відсотка, а головні землевласники-орендарі до завоювання - лише 5,5 відсотка.²

Отже, в Англії складається цілком закінчена за формою феодална система земельних тримань і васальних зав'язків. Король - верховний власник усієї землі в королівстві. З цього моменту, ми сміло можемо казати про те, що виникає монархія, настільки сильна, що вже можна говорити про певну єдність Англії.

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века. Москва: Гос. Соц.-эконом. изда-во, 1937.64-65с.

² Edited by David Wallace. The Cambridge history of Medieval English literature. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 36-37p.

1.3 Вільгельм I Завойовник і церква

Жоден аспект діяльності Вільгельма Завойовника не викликає більшого інтересу і не має більшого значення, ніж роль, яку він відіграв в історії Західної Церкви між 1066 і 1087 роками... І панування над трьома церковними провінціями - Руаном, Кентерберією і Йорком; а також над двома частинами Західної Церкви, які в Нормандії та Англії до цього часу піддавалися різним впливам. Завоювання, таким чином, мало змінити політичний баланс західного християнства, яке в той же час саме перебувало під папським керівництвом і переживало кризу.

Таким чином, церковні наслідки норманського завоювання мали бути широкомасштабними, і їх потрібно розглядати на тлі суперечливих лояльностей. Між 1066 і 1087 роками церковний вплив на провінцію Руан в Англії був спрямований на Церкву, яка плекала свої власні традиції. І Вільгельм, як король, виявив рішучість не тільки зберегти свої королівські права в Церкві, але й виконувати те, що він вважав своїми церковними обов'язками. І це в той час, коли папство, спонсоруєчи реформи, які вже проникли в провінцію Руан, також прагнуло звільнити Церкву від світського контролю. Нарешті (і це слід підкреслити), той самий нормандський король Англії і всі його піддані, як нормани, так і англійці, жили у світі, в якому Церква була визнана всеохоплюючою одиницею, чії претензії на духовний авторитет були беззаперечними. Для Вільгельма, як і для його сучасників, концепція християнства не була ані побожним прагненням, ані загрозою національній незалежності. Це був фактор практичної політики.¹ Саме тому Вільгельм проводив досить цілеспрямовану політику щодо церкви.

Якщо згадати, що на папському престолі сидів у цей час Григорій VII Гільдебранд, що теократичні тенденції папства проявилися тоді з усією яскравістю, і якщо, з іншого боку, звернути увагу на те, що англійська церква за часів Вільгельма Завойовника володіла мало не половиною всіх маєтків, які

¹ David C. Douglas William the conqueror the norman impact upon England...367-68p.

залишалися за винятком від загальної суми їхніх королівських маєтків (близько 1500), то нам постане в усьому своєму суспільному і політичному значенні зроблений Вільгельмом крок.

Хоча феодальний принцип тримання був суворо проведений королем і у ставленні до церкви, перетворивши вищих сановників церкви на його васалів, хоча всі ці архієпископи, єпископи та абати були нормандці, а не англосакси, яких король міг би вважати небезпечними для своїх інтересів, тим не менш, це відокремлення церковної юрисдикції від світської зближувало інтереси англійської церкви з інтересами і тенденціями континентального католицизму, який виступив тоді так різко на шлях боротьби за звільнення церкви від світської влади і перетворення її на велику міжнародну монархію не від світу цього, але покликану підкорити світ і зробити своїми слухняними знаряддями його королів та імператорів.¹

Англійське духовенство звикло підкорятися королям і, за дуже рідкісними винятками, було готове повністю підкоритися завойовнику. Через цілу низку причин втручання короля у справи церкви було неминучим - потрібен був тільки зручний привід. Він розглядав герцогську, а потім і королівську церкву як частину своєї власності та звик контролювати її діяльність. Оскільки в управлінні державою Вільгельм мав намір багато в чому покладатися на єпископів, йому було необхідно ближче познайомитися з людьми. Від абатів він вимагав, щоб вони займалися мирськими турботами меншою мірою, ніж єпископи, і служили, таким чином, прикладом для наслідування, проте незабаром усвідомив, що англійські абати в цьому сенсі багато чого втратили. Він був палким прихильником реформ і знав, що чернецтво потребує серйозних перетворень. Вільгельм належав до числа тих християн-традиціоналістів, які несхвально

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века...68-69с.

ставилися до незнайомих звичаїв, і, крім того, за своїм темпераментом він неприязно сприймав властиву англійській церкві поблажливість.¹

Церква в Англії зазнала змін, наслідки яких тривають досі, і хоча результати цих змін оцінюються по-різному, джерело їхнього натхнення не підлягає сумніву. Політика Завойовника полягала в тому, щоб "підтримувати в Англії ті ж звичаї і закони, яких він і його предки звикли дотримуватися в Нормандії", і ця заява влучно резюмує трансформацію, яка відбулася в його час. Ранній розвиток Церкви в Нормандії, як ми з'ясували, був досягнутий під контролем герцога: зміни, які спіткали церкву в Англії під час його правління, були королівськими за напрямком і норманськими за натхненням.²

Тобто, якщо раніше Вільгельм підкупував баронів, то тепер він догоджав нормандським єпископам. Англосакса Стіганда, єпископа Кентерберійського, він замінює Ланфранком, абатом монастиря в Кані, відомим правознавцем і адміністратором. За два десятиліття нормандським єпископам і абатам передали чверть англійських земель, на яких вони засновували монастирі та будувати церкви. Такого активного церковного будівництва, яке спостерігалось протягом наступних сімдесяти років, в Англії потім не було аж до XV століття. Це не означає, що Вільгельм так прагнув упорядкувати своє нове королівство, а скоріше свідчить про те, що в Англії XI ст. вже скупчилися багатства, які можна порівняти з багатствами Франції.

Остаточно оцінити здобутки і втрати, які були задіяні в цій справі, напевно, неможливо. Безумовно, це ще належить зробити. Однак не може бути жодних сумнівів, що між 1070 і 1087 роками Церква як у Нормандії, так і в Англії була взята під контроль "правителя, який твердо вирішив підняти загальний рівень церковної дисципліни у своїх володіннях". Не може бути жодних сумнівів щодо успіху Вільгельма в реалізації цього наміру. У ці роки він довів відродження, яке

¹ Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии...222-223с.

² David C. Douglas Williauw the conqueror the norman impact upon England...373-375p.

раніше позначилося в Нормандському герцогстві, до логічного завершення, і надав Церкві в Англії характер, який вона зберегла до кінця Середньовіччя. У час революційних церковних змін у Європі він діяв з такою обачністю і з такою повагою до традиції, що до кінця свого життя відклав будь-яку кризу у відносинах між світською і духовною владою в межах свого королівства. Його церковну політику також не можна вважати інакшою, ніж щирою і конструктивною, незважаючи на те, що він був постійно зайнятий здобуттям і утриманням влади, він ніколи не дозволяв собі повністю зануритися у світськість. Його мотиви, безсумнівно, були неоднозначними, але він зробив свій внесок у рух церковних реформ, який визначив епоху, і який сам по собі був потужним фактором формування середньовічної Європи.¹

¹ David C. Douglas Williaw the conqueror the norman impact upon England...394p.

1.4 Кінець правління

З літа або осені 1085 р. до літа 1086 р. Вільгельм перебував в Англії, вживаючи заходів для захисту королівства від загрози датської навали. Початок кризи "Англосаксонські хроніки" відносять до 1085 року. "Цього року люди стали говорити і стверджувати як істину, що король Данії Кнут, син короля Свена, почав споряджати військо в похід проти Англії та розраховував захопити нашу країну за допомогою Роберта, графа Фландрії".¹ Але там все швидко вирішалося, через смерть Кнута і похід відмінили.

Останні два роки життя Вільгельма особливо цікаві для його біографів. З одного боку, вони є епілогом великого життєвого шляху, а з іншого, можуть бути розглянуті як часи кризи, якою завершилося правління Вільгельма і в якій водночас проявилися всі особливості цього правління. За цей короткий відрізок часу відбулося дуже багато подій. Союз недругів англо-нормандського королівства відродився в конфігурації, що нагадувала події попередніх десятиліть. Вільгельм продовжував розпочату раніше оборону свого королівства, хоча тепер для цього доводилося вживати надзвичайних заходів. У цей же час він здійснив свої найвизначніші досягнення у справі управління країною. Незважаючи на те що всі ці місяці пройшли або у війні, або в активній підготовці до неї, тривало активне обговорення укладання тієї самої "Книги Судного Дня", про яку ми вже говорили, якій судилося стати най достовірнішим свідченням того, чим було і які наслідки мало правління Завойовника.²

Про діяльність Вільгельма в перші місяці 1087 року відомо дуже мало. Головним для Вільгельма завжди було оборона країни, навіть в останні роки перед смертю. На початку 80-х років XI століття графство Мюлан, розташоване на південь від Вексена, перейшло до рук Роберта Бомонського. Це був один із наймогутніших соратників герцога, і тепер Вільгельм мав на спірних землях сильного союзника.

¹ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле...394с.

² Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле...394с.,408с.

Коли наприкінці літа 1087 року гарнізон французького короля, що розміщувався в Манті, перейшов кордон Нормандії і почав грабунки, Вільгельм вирішив завдати удару у відповідь. Він розпочав похід, метою якого було повернення під владу Нормандії Вексена. Ця війна була не тільки останньою, а й найжорстокішою за правління Завойовника.¹

Оці військові дії 1087 року мали дуже погані наслідки для короля Вільгельма. На цей момент королю було вже 60 років. Як само він отримав травму не відомо, одні кажуть що це кінь короля злякався, або просто він став товстим, неповоротним, не міг перетравлювати їжу і т.д. Усі навколо і сам король розумів що смерть близько, тому треба було вирішити декілька важливих питань.

До наших днів дійшли два джерела, що розповідають про події останніх днів життя Вільгельма Завойовника: запис, зроблений безіменним ченцем із Кана безпосередньо після смерті короля, та твір Ордерікуса Віталіса, написаний приблизно на п'ятдесят років пізніше. Ордерікус намагався дати максимально докладний опис події, яка, на його думку, була гідна того, щоб залишитися в пам'яті нащадків. З цим завданням він впорався, зобразивши, як вмираючий король у розлогій промові згадує своє життя. Навколо вмираючого короля в монастирі Сен-Жерве зібралося багато людей, але серед них не було двох найвизначніших представників його сім'ї, і, це говорило багато про що. Його старший син Роберт повстав проти батька і тепер перебував у стані його головного ворога, короля Філіпа; а єдиноутробний брат Одо, могутній єпископ Байє, залишався в ув'язненні. Не було поруч і архієпископа Ланфранка, який до кінця оберігав інтереси короля в Англії. Але біля смертного ложа Вільгельма перебували його інші сини і єдиноутробний брат Роберт, граф Мортеня, архієпископ Руанський Вільгельм Бон-Амі та багато інших. Великий король

повільно помирав за сумних обставин, але він був оточений тими ж людьми, які під час його правління підтримали так багато запропонованих ним ініціатив.¹

У присутності своїх синів, Вільгельма і Генріха, - король продиктував заповіт, за яким віддавав свої багатства різним церквам і малозабезпеченим. Зокрема, Вільгельм послав щедрі дари священнослужителям Манта для відновлення спалених ним у минулому церков. Цілком можливо, що він, як пише Ордерік, порадив своїм синам шанувати церкву і завжди слідувати настановам добрих і мудрих людей. Потім він поділив між ними свої землі.²

Зрештою, король вимовив слова прощення, погодився виконати свої колишні обіцянки і формально передав герцогство синові Роберту. Англію чекала інша доля. Вельми цікаво, як Ордерікус Віталіс інтерпретував мотиви, якими керувався Завойовник. Згідно з його сильно прикрашеною і гіперболізованою розповіддю, король усвідомлював, що королівство дісталось йому не за правом успадкування, а за правом переможця, ціною незліченної кількості життів. Тому він не наважився заповісти підкорене королівство нікому, окрім Бога. Але він сподівався, що Бог віддасть Англію його другому синові, Вільгельму, якому й передав свої скіпетр, меч і корону. Розуміючи, що після його смерті неминуче почнуться заворушення, король адресував Ланфранку в Англію лист зі своєю печаткою, який підтверджував би його рішення, і наказав Вільгельму вирушати без зволікання.³

Вільгельм Завойовник, герцог Нормандії і король Англії - помер рано вранці в четвер, 9 вересня 1087 року. Поєднання земного і піднесеного в описах смерті Завойовника ще більш яскраво відобразилося в обставинах його поховання. Було вирішено поховати короля в монастирі Святого Стефана, який він заснував у Кані, але спочатку виникли певні труднощі з організацією належного транспортування тіла. Тим не менше, з часом його спустили вниз по Сені, а потім

¹ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле...410с.

² Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии...296с

³ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле...412с.

перевезли наземним транспортом до околиць Кана, де його зустріла поважна компанія плакальників. Але пишність процесії була перервана випадковою пожежею, яка спалахнула в місті. Нарешті вони дісталися церкви, де зібралось чимале товариство, щоб послухати месу і проповідь єпископа Лізьє. Були присутні син короля Генріх і багато світських магнатів, а також всі нормандські єпископи і багато нормандських абатів, включаючи старого Миколая з Сент-Уена, а також Ансельма з Ле Бека. Таким чином, на своєму похороні Завойовник знову був оточений нормандським двором. Однак, незабаром гідність цієї події була порушена. Якийсь Асцелін, місцевий вельможа, протестував проти того, що у нього відібрали землю, на якій мав бути похований король, і зажадав компенсації, яку він отримав. А потім стався ще більш жахливий епізод: служителі фактично зламали громіздке тіло короля, намагаючись втиснути його в кам'яну труну, і церкву наповнив такий нестерпний сморід, що священники були змушені поспішно завершити службу. Але й це не було останньою наругою над тілом Завойовника. Його син Вільгельм наказав ювелірові Отто спорудити прекрасний пам'ятник, який з написом Томаса II, архієпископа Йоркського, мав простояти в недоторканості до 1522 року. Того року, однак, за вказівкою з Риму, гробниця була відкрита, а тіло, після дослідження, шанобливо перепоховане. Але в 1562 році відбулося повне знищення від рук кальвіністів. Гробниця була пограбована, пам'ятники зруйновані, а останки, за винятком однієї стегнової кістки, розкидані і загублені. Єдину реліквію, що залишилася, вдалося зберегти, і в 1642 році її перепоховали під новим пам'ятником, який приблизно через століття замінили на більш витончену споруду. Але і йому не дали встояти. Він був знесений під час революційних заворушень 1793 року, і сьогодні про місце поховання Вільгельма Завойовника нагадує проста кам'яна плита з написом XIX століття.¹

¹ David C. Douglas Willaw the conqueror the norman impact upon England...414-415p.

Отже, у короля було три сини. Старшому , Роберту, він дарував нормандські володіння. Другому сину - Вільгельму, який за колір свого волосся отримав прізвисько Рудий, став після смерті батька королем Англії. Третьому ж синові, Генріху, дісталися п'ять тисяч фунтів сріблом, щоб він не почувався зовсім обділеним.¹

Через кілька тижнів після його смерті, Нормандія опинилася на межі громадянської війни, а його сини вступили в запеклу боротьбу за першість, яка буде домінувати в європейській політиці ще довгі роки.²

¹ Кристофер Д. История страны. Москва, Санкт- Петербург: МИДГАРД 2007 стр.91

² Borman T. Crown & Sceptre a new History of the British Monarchy, from William the Conqueror to Elizabeth II. New York: Atlantic Monthly Press, 2021. 31p.

Розділ 2. Вільгельм II Рудий

2.1. Приход до влади Вільгельма II Рудого

Про народження Руфуса не збереглося жодних записів. Загальноприйнята дата, близько 1058 року, походить від твердження, що йому було більше сорока років, коли він помер. Як королівський син, навіть коли він був ще дитиною, він час від часу згадувався як свідок у грамотах, виданих його батьками. Окрім таких формальностей, найперша згадка про нього в сучасній історії міститься в англосаксонському літописі за 1079 рік:

Король Вільгельм бився проти свого сина Роберта біля замку під назвою Герберой, і король Вільгельм був там поранений, а кінь, на якому він їхав, був убитий. Його син Вільгельм також був поранений там, і багато людей загинуло.¹ Вільгельм II нічим особливо не виділявся, можна сказати він був вірним сином. Його кандидатура на трон не була популярною серед прибічників Вільгельма I, але саме йому був переданий трон.

"Цей монарх завжди був дуже сердитий і червоний з лиця і тому був непопулярним, і тому його смерть була «Доброю Річчю»: вона сталася таким чином. Одного разу Руфус полював у Новому Лісі..." Ці слова, що відкривають розділ про Вільгельма II у книзі Селлара і Йетмана, досі відображають суму того, що широко відомо про короля, який правив Англією з 1087 по 1100 рік: що він помер у Новому Лісі за спірних обставин. Син і спадкоємець Вільгельма Завойовника, нормандського герцога, чиє завоювання Англії в 1066 році зробило його ключовою фігурою у формуванні англійської історії, Червоний Король неминуче стоїть у тіні свого батька, якого сучасники називали Вільгельмом молодшим. Крім того, останні роки його правління збіглися з Першим хрестовим походом і завоюванням Єрусалиму (1096-9). У порівнянні з цією надзвичайною

¹ John Gillingham, William II The Red King. UK: Penguin Random House, 2015 стр.19

низкою подій у свідомості тих, хто їх пережив, подвиги Вільгельма II блідли на тлі нікчемності. Як наслідок, для більшості людей лише загадка смерті Руфуса - чи був це нещасний випадок на полюванні, замах чи ритуальне вбивство? - раптово і ненадовго виводить його у вузький промінь світла.¹

Релігійні літописці відгукувалися про нового короля вкрай негативно, найчастіше трапляється епітет "ненависний". Вони писали, що королівське правосуддя було несправедливим, а сам він "виявляв грубість і жорстокість по відношенню до свого народу, своєї країни і своїх сусідів, чим і викликав страх і ненависть".²

Руфус не був визначним політиком але він залишився вірним поглядам батька на відміно від старшого брата Роберта Куртоза чим і викликав прихильність у батька. Звісно , йому ще доведеться довести через важілі впливу свою здатність правити, але дивує, що Вільгельм Завойовник не займався навчанням свого наступника, щоб не виникло такої ситуації як у 1087 році. Будуючи та укріплюючи своє королівство протягом 20 років правильним було б подбати про майбутнє, а саме щоб країна знову не опинилася у вогні повстань

Вільям Мальмсберійський, один з найвидатніших англійських наративних істориків, якого дехто, вважає найвидатнішим між Бедою (у восьмому столітті) і Девідом Юмом (у вісімнадцятому столітті). Хоча Вільгельм був бенедиктинським монахом, він був дуже далекий від ворожості до всіх мирських цінностей; він цінував мистецтво, архітектуру, торгівлю і міське життя. За словами Вільгельма, він був "від природи обдарований духом, багатим на великі ідеї". В його "Історії англійських королів", книзі, що охоплює період з п'ятого століття до початку дванадцятого і розповідає про таких королів, як Альфред Великий, Ательстан, Кнут, Вільгельм Завойовник і Генріх I, Руфус був єдиним, кого Вільгельм порівняв з Олександром Македонським і Юлієм Цезарем. Щедре

¹ John Gillingham, William II The Red King...10c.

² Кристофер Д. История страны...91c.

ставлення короля до ворогів спонукало Вільгельма до цих порівнянь, він писав: "Якщо наша християнська віра дозволяє таку ідею, то це було б так, ніби душа Юлія Цезаря переселилася в короля Вільгельма" ...Саме Вільяму ми завдячуємо єдиним збереженим описом зовнішності Руфуса:

«...he was squarely built, with a ruddy complexion, light blond hair swept back so as to leave his forehead clear, his sparkling eyes speckled with gleaming flecks, physically strong despite his modest height, but somewhat paunchy ... In public and in assemblies his bearing was haughty and stiff. He would stare at people with a menacing look in his eyes, and intimidate those he was speaking to by adopting a harsh tone and a studied severity. In private and in the chamber with his friends he was easy-going, and relied a great deal on joking. He was in particular a most eloquent critic of his own mistakes, ensuring thereby that any resentment at what he had done dissolved into laughter.»¹

Суворий спадковий принцип мав, мабуть, менший вплив на передачу англійської корони в одинадцятому і дванадцятому століттях, ніж у будь-який інший час. Передсмертні побажання покійного короля, як правило, поважали. Вільгельму Руфусу, якому було близько двадцяти семи років, пощастило і в тому, що він отримав від батька королівство, так і в тому, що він зміг захопити трон до того, як це зробив хтось інший. Він перетнув Англію з одним із капеланів свого батька, Робертом Блутом, який міг засвідчити справжність заповіту, представивши лист батька архієпископу Ланфранку і, пообіцявши взяти Ланфранка своїм головним радником, був коронований. Склавши традиційну коронаційну присягу, був посвячений у королі у Вестмінстері 26 вересня 1087 року. Те, що Вільгельм II зміг зайняти престо, можна назвати низкою збігів. Він правильно розрахував час та мав при собі правильних людей, все зробив так, що навіть церква не могла оскаржити його права на трон.

¹ 'Acta Lanfranci', in English Historical Documents (EHD), vol. 2 (1042–1189), ed. D. C. Douglas and G. W. Greenaway (London: Routledge, 1981), p. 679.

Посвячення Вільгельма II в абатстві продемонструвало, що він є призначеним спадкоємцем свого батька. Для того, щоб церемонія мала максимальний ефект, на ній мали бути присутні найвпливовіші люди королівства, які повинні були стати свідками цієї важливої події, віддати шану, а також бути присутніми на подальшому бенкеті. Ланфранк дуже серйозно ставився до впливу, який королівська присутність мала справити на магнатів, що збиралися на такі зібрання.¹ Зважаючи на поспішний характер коронації Вільгельма, були труднощі зібрати разом багатьох найвизначніших людей королівства. Будь-яку нестачу потрібно було б компенсувати, забезпечивши хорошу явку на першому різдвяному дворі королівства. Тим часом не було ніякого опору новому правителю, якого, як писав Вільям Мальмсберійський, вітали його піддані.² Король, якого ніхто не оскаржував, сприяв стабільності в країні і давав можливість своїм підданам спокійно насолоджуватися своїми володіннями. Лише Ідмер (який мав власні плани, коли писав про це правління) натякає, що Ланфранк був налаштований обмежити Вільгельма перед тим, як посвятити його на престол. Відповідний уривок, здається, є нещирим переказом вже звичної короткої проповіді та коронаційної присяги.³

Королівство перейшло за заповітом, схваленим церквою; і навіть барони не мали права голосу. Руфус зміг прийняти загальну "присягу на вірність" від своїх підданих. Але значну симпатію відчували до старшого сина, який був позбавлений своєї повної спадщини; багато незручностей створила угода, яка поставила баронів під владу різних лордів для їхніх англійських і континентальних земель; і багато сподівань на м'якшого наступника суворого Завойовника були розбиті, коли Роберта позбавили влади. Було неминуче, що Руфусу доведеться тяжко боротися, щоб зберегти свою корону, але так само безсумнівно, що якби Руфусу вдасться втримати ситуацію, Роберт, у свою чергу,

¹Gibson, Lanfranc of Bec, p.140 and note; J. Nelson, 'The Rites of the Conqueror', Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies IV. 1981 (1982), pp.117-32 and 210-21, at p.131.

² William of Malmesbury, Gesta Regum Anglorum, I, pp.542-3.

³ Eadmer, Historia Novorum in Anglia, ed. M. Rule (Rolls Series, London, 1884), p.25. See also Nelson, 'The Rites of the Conqueror', p.124

відчує себе незахищеним у своєму герцогстві. Час для розділення ще не настав. Відокремлення Англії від Нормандії було настільки ж незручним для баронів, як і для правителів-суперників.

Кілька місяців барони мирилися з несподіваною революцією. Руфус відновив свого дядька, єпископа Одо Байо, якого смерть Завойовника звільнила з в'язниці, на посаді графа Кента. На початку наступного, 1088 року, провідні васали Вільгельма II, ймовірно, під натхненням Одо, вже відходили від нього і готувалися передати свою вірність Роберту, якщо той сяде на трон. Деякі з них, зокрема Г'ю д'Авранш, граф Честерський, Вільгельм Вареннський та Роберт Фліцгаймо, залишилися вірними; менші барони, особливо з середніх земель, не рухалися з місця, а енергійність Вільгельма заспокоювала тих, хто вагався. Англійська церква, за сумнівним винятком єпископа Дарема, Вільгельма Сен-Кале, стояла на боці короля. Підтримка англійських мирян була забезпечена обіцянкою короля звільнити селян від гельда і від лісового закону, а також відновити закони Едуарда. В атмосфері підозрілості, коли Руфус не знав, який приватний замок буде закритий проти нього, він довів свої військові заслуги, завдавши удару по найбільш життєво важливій області - Кент і Сассекс, плацдарму герцога Нормандії і резиденції його найнебезпечніших ворогів, його зведених дядьків, Одо, графа Кента, з його замками Рочестер і Тонбрідж, і Роберта, графа Мортена, з Певенсі. Ці повстанці, які отримали підкріплення з-за кордону, мали з собою графа Юстаса Булонського, ймовірно, сина того, хто воював під Гастінгсом, і трьох синів Роджера Монтгомері, графа Шрусбері, в тому числі Роберта Беллемського. Граф Роджер, однак, чекав на події у своєму замку Арундель. Від Певенсі його відокремлював вірний Вільгельм Уоренський, що базувався в Льюїсі.¹

¹ Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, New York: Published 2014 by Routledge, p.115-116

Як і Вільгельм Завойовник, Вільгельм II був змушений докласти зусиль, для того, щоб закріпитися на троні. Заперечувати його право на трон не має сенсу, але чи був він гідний його, це вже інше питання.

Руфус захопив Лондон, Дувр і Гастінгс та мобілізував армію. Хоча ослаблений втечею єпископа Дарема, він атакував і взяв Тонбрідж, а потім просунувся до Рочестера. Але Одо і деякі з його прибічників вислизнули до Певенсі, де очікуваної допомоги герцога Роберта Нормандського можна було дочекатися з більшим успіхом. Проте Роберт так і не прибув особисто, а сили, які він послав морем, були відбиті. Певенсі був заблокований і змушений капітулювати на певних умовах: Одо мав бути позбавлений спадщини і висланий у вигнання, а також мав забезпечити капітуляцію Рочестера. Але поки Одо був перед Рочестером, його врятував гарнізон; і король, поранений в його честь, став непримиримим. Він скликав нові сили для облоги Рочестера під Скандинавським покаранням безчестя - нічим не утримувати - і зібрав навколо себе багатьох з тих баронів, які на той час стали більше цікавитися долею оточених, аніж поразкою короля. Люди поволі впізнавали свого господаря, і Руфус не мав наміру послаблювати свою хватку. Король знову дозволив гарнізону зберегти життя; але він змусив звучати глузливі сурми, коли повалені повстанці виходили у вигнання; а його англійські війська вимагали мотузку для шибениці, коли зрадники проходили повз них.

Вільгельм Руфус насправді ніколи не пробачив свого дядька Одо, бо той був настільки запальним і чіпким на пам'ять, що не міг забути жодної кривди, якої зазнав, доки не помстився за неї. З гіркотою і гнівом він згадував, що Одо насмілився підняти проти нього повстання. Однак, його ставлення до брата Роберта, не було таким жорстким. Роберт теж завдав йому кривди, але він був його старшим братом, якому він, можливо, віддавав шану до 1087 року, і в його поведінці в 1087-8 роках не було нічого надзвичайного. Це не була несподівана і болюча зрада друга. Вони ніколи не були близькими: більше того, вони роками

були суперниками; і король був готовий продовжувати діяти на цій основі. Він відплатив би Роберту тією ж монетою, якби випала нагода, і докинув би ще дещо для більшої приємності. Що ж до Генріха, то він все ще був дитинчам: його нестабільну поведінку брати терпіли, поки це не ставало надто важким тягарем, і тоді вони давали йому прочухана. Хоча мало що вказує на те, що Вільгельм любив своїх братів, він завжди був коректним у ставленні до рівних собі за соціальним статусом. Він був невинний у безперервній жорстокості свого батька, невірності Роберта і жорстокості Генріха. Враховуючи територіальну ситуацію після 1087 року, за яку він сам не мав безпосередньої відповідальності, він зіграв роль, яка швидко привернула найбільшу підтримку в англо-нормандському світі. Він був найбагатшим з братів.¹

Після завоювання південного сходу і провалу вторгнення Роберта, західні центри повстання занепали. З Брістоля Моубрей - Джеффри, єпископ Кутанс, і його племінник Роберт, граф Нортгумберленд, і Вільгельм з Еу спустошували країну; а в походах на Уельс Роджер де Лейсі захопив Херефорд, спалив Глостер і погрожував Вустеру. Але Вульфстан, літній англійський єпископ, надихнув захисників свого міста, і до літа ситуація скрізь нормалізувалася. До осені лише один важливий змовник не уклав угоди з королем - єпископ Дарема.²

Вільгельм Сен-Кале був одним з найкращих єпископів свого часу. Він запровадив бенедиктинських монахів у своїй кафедральній церкві, яку згодом почав перебудовувати, і в Даремі мав чудову репутацію. У перші місяці правління Руфуса він був наближеним короля, і його нібито дезертирство викликало ненависть у його монарха. Ще в березні Руфус наказав конфіскувати його тимчасові ризи, але єпископ залишався в безпеці в замку Дарема і ніколи не з'являвся до короля без супроводу. 2 листопада 1088 року розпочався судовий

¹ Frank Barlow William Rufus. Yale University Press, 2000, p. 288

² Frank Barlow, The Feudal Kingdom of England 1042-1216...116p.

процес в Солсбері. Процес над Вільямом Сен-Кале, про який ми маємо звіт того часу, ймовірно, складений для використання в папській курії, до якої апелював єпископ, примітний тим, що англійська церква повністю відмовилася від крайніх претензій на автономну юрисдикцію, яка могла б ґрунтуватися на канонічному праві.

Єпископ Вільям наполегливо заперечував, що королівський суд компетентний судити його. Він був готовий у будь-який час очистити себе як єпископа - ймовірно, через свою непідтверджену присягу - в будь-якому трибуналі від передбачуваного злочину зради; але він не підкориться суду мирян у справі, що стосується його єпископства; і він стверджував, що якщо суд і повинен відбутися, то в його власній провінції, його колегами-єпископами і згідно з церковним правом. Архієпископ Ланфранк, однак, за підтримки архієпископа Йоркського і всіх єпископів, хоча, можливо, і з невеликими застереженнями, і при схваленні світського дворянства, так само рішуче стверджував, що на карту поставлені тільки володіння Вільгельма, а тому він повинен предстати перед королівським судом як барон і бути засудженим. Вагомим прецедентом, на який посилався Ланфранк, була справа Одо з Байо у 1082 році. Коли в Солсбері в листопаді 1088 року не прислухалися до початкового прохання Вільгельма, що, оскільки він був позбавлений єпископства без суду, його слід відновити, перш ніж викликати до суду, він звернувся до Папи Римського з апеляцією на рішення нерегулярного трибуналу, який виніс вирок всупереч нормам канонічного права, для проведення канонічного суду. Королівський суд, що традиційно складався з єпископів, баронів і королівських слуг, все ж таки виніс остаточний вирок - конфіскацію маєтків - і єпископу, після того, як він під тиском обставин здав свій замок, було дозволено покинути країну.

Навесні 1089 року Вільгельм Сен-Кале отримав буллу від Папи Урбана II, яка наказувала королю відновити його на єпископській кафедрі і відправити його обвинувачів до Риму для законного вирішення справи. Король не звернув на це

уваги, і єпископ залишився з герцогом Робертом, який призначив його відповідальним за управління Нормандією. Через три роки Вільгельм Сен-Кале помирився з королем і підтримав його проти архієпископа Ансельма. Тим не менше, його поведінка у 1088 році свідчить про внутрішню нестабільність церковного устрою Вільгельма I. Справа єпископа була суто теоретичною. Звичаї як Англії, так і Нормандії були проти нього, і в цьому питанні англійська практика ніколи не повинна була змінитися. Коли Вільгельм I наказав відокремити церковні справи від світських, він не мав на меті послабити свою владу над церквою або дозволити бунтівним прелатам претендувати на імунітет від його юрисдикції. Проте справа Вільгельма Сен-Кале ґрунтувалася на цій книзі, і він мав при собі копію декреталій на суді. Щоразу, коли з'являвся радикальний церковник, єпископам ставало дедалі важче підтримувати звичаї Англії, що суперечили вселенському церковному праву. Позиція єпископа Вільяма була передвісником біди, але його сучасники були настільки занурені у звичаї, що це не викликало справжнього занепокоєння.¹

Отже, Як Руфус здобув перемогу, незважаючи на всі труднощі? Два фактори були життєво важливими. Першим було те, що герцог Роберт не з'являвся на полі бою протягом травня, червня і липня - занадто довгий період, щоб пояснити його несприятливим вітром. Ця невдача залишається загадкою. Орденський пояснював це тим, що зображував його ледачим і хтивим чоловіком, який був слабким і неефективним у всіх справах. Але в хрестовому поході Роберт не був ані слабким, ані лінивим. Портрет Ордеріка відображає його рішучість виправдати подальше поведіння Генріха I зі своїм братом (на якого він напав, захопив і довічно ув'язнив). Одне з можливих пояснень полягає в тому, що, з точки зору Роберта, Англія не мала такого значення, як інша територія, ближча до дому, яка також вислизала з-під його контролю - Мен. Формально він був графом Мейну, а також герцогом Нормандії, але нормандському контролю над

¹ Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...*116-117p

Мейном протистояло багато Мансів, і цілком можливо, що для нього утримання Мейну було більш пріоритетним, ніж боротьба з братом за Англію. Другим вирішальним фактором був сам Руфус: його рішучість, ведення облогової війни, включаючи використання військово-морських сил для блокади і перехоплення, і, нарешті, його стратегічне чуття, як в політичному плані - його прозорлива поблажливність - так і у військовому, його непохитна спрямованість на Одо і південно-східний напрямок.¹

Після того, як Вільгельм став помазаником Божим, він контролював ресурси свого королівства. Він поїхав до Вінчестера, щоб оглянути королівську скарбницю і багатства, які накопичив його батько.² У Англосаксонської хроніки зазначено, що там була кількість золота і срібла і, серед багатьох інших дорогих речей, дорогоцінні посудини (церковний посуд давали церковнослужителі замість готівки, коли їм потрібно було зробити платіж королю), коштовні шати і коштовності.

Прихід Вільгельма II Рудого до влади був буревісний, як і батька, він був змушений діями довести своє право на престол. Цей прояв сили характерний усім з Нормандської династії, від батька до синів.

2.2 Правління Вільгельмам II Рудого і церква.

¹ John Gillingham, William II The Red King...31p.

² Emma Mason , King Rufus The Life and Mysterious Death of William II of England : The History Press 2012 p.71

До кінця 1088 року Вільгельм Руфус міцно всівся в сідло; він був вольовою людиною. Але він рідко йшов шляхом, який не був прокладений його батьком. Незважаючи на свою чарівність, Руфус був консерватором з практичними цілями. Завоювавши Англію, він прагнув правити і Нормандією. Постійний конфлікт з братом був основним аспектом правління Вільгельма молодшого. Коли герцогство було отримано, він зайнявся Вексіном і Меном. У своєму королівстві його ставлення до Уельсу та Шотландії було традиційним. Якщо, як і Агрікола, він і грався з ідеєю завоювання Ірландії, то втримався від спокуси; а його грандіозний план взяти в заставу частину герцогства Аквітанія, можливо, Пуату, був зруйнований його смертю. Заклик до Хрестового походу залишився непочутим. Руфус був зайнятий на заході. У питаннях управління та адміністрування молодший Вільгельм також навряд чи переступав межі, накреслені його батьком. Але ніколи не будучи герцогом чи графом, а лише королем, він посилив свій контроль над справами королівства, загострюючи стосунки з баронами в королівських інтересах. Руфус консолідував монархічну владу в часи реакції, в часи, коли союз короля, баронів і церкви, створений спільною небезпекою, слабшав; і він був настільки успішним, що його брат Генріх зміг продовжити цю політику, незважаючи на його незаконне захоплення трону.¹

Перемога у війні 1088 року не означала, що брат Руфуса більше не був загрозою. Одо Байо - цей «вогнедишний дракон», як називав його Ордерік - знову був на боці Роберта. Також при дворі Роберта був Едгар Ателінг, останній вцілілий представник англійської королівської династії, який був у 1066 році занадто молодим, щоб правити в неспокійні часи, але як потенційна загроза невизначених масштабів для будь-якого нормандського короля Англії. Руфус мав причини нервувати, але й Роберт теж. Коли їхній брат Генріх відплив назад до Нормандії після того, як Руфус дав відсіч, він подорожував у товаристві Роберта

¹ Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England...*120p.

Беллемського, володаря Аленсона і Домфронта, ключових фортець на південному кордоні Нормандії з Мейном. Роберт запідозрив обох у змові з Руфусом проти нього і заарештував їх, коли вони висадилися на берег. Вільям Мальмсберійський вважав, що герцог був занадто готовий слухати злісні плітки, але він, безумовно, мав рацію бути на сторожі. Зрештою їх відпустили, але не раніше, ніж граф Роджер повернувся до Нормандії і привів свої замки у стан бойової готовності. Політична ситуація в країні була такою ж нестабільною, як і раніше.

Але в лютому 1091 року Руфус зустрівся з Робертом в Руані і уклав угоду. Роберт передав йому у володіння Сен-Валері-сюр-Сомм, Шербур, Фекамп, графства Ев і Омаль, а також замки, що належали Жерару де Гурне і Ральфу Коншському. Руфус домогся вирішальної зміни балансу сил, причому за допомогою того, що Вільям Мальмсберійський назвав «своїми звичними методами».¹

У Англосаксонські хроніці за 1090 рік зазначено наступне:

«...by astuteness or by money he got hold of the castle at Saint-Valéry and the harbour, and in the same way he got Aumale and placed knights from his household in it, and they caused damage to the land around by ravaging and burning.»²

Насправді, хоча це не зафіксовано жодним хроністом, Руфус не став чекати до 1090 року, щоб використати свої гроші для того, щоб підкорити нормандських лордів (таких як Стівен, граф Омале) і отримати доступ до їхніх замків і гаваней. Грамоти Роберта свідчать, що ще до вересня 1089 року він боровся за контроль над Ев (з його портом Ле-Трепорт) і Гурне. В обмін на допомогу свого старого друга короля Філіпа, він навіть віддав йому Гізор, стратегічний ключ до Вексину. Але з багатством Англії проти нього, це була програшна битва. Жоден герцог Нормандії ніколи не міг зробити всіх своїх баронів задоволеними; вони

¹ John Gillingham, *William II The Red King...*51p.

² *Anglo-Saxon Chronicle*, 1097.

сварилися між собою, зазвичай через спірну спадщину, занадто часто для цього, і ті, кого герцог розчарував, завжди могли звернутися за допомогою до англійського короля, особливо до того, який мав репутацію вільно витратити гроші. Ральф Кончес, наприклад, підбурюваний у своїй ворожнечі з графом Вільгельмом Евре його дружиною Ізабеллою, «щедрою, дотепною і сміливою, яка їздила на війну в обладунках, як чоловік», прийняв загін військового двору Руфуса і присягнув йому на вірність.

Роберт також не завжди міг покладатися на короля Філіпа, незважаючи на те, що в довгострокових інтересах останнього було не допустити, щоб Англія і Нормандія потрапили до рук однієї людини. У 1090 році Філіп зібрав велику армію на допомогу Роберту.¹ За словами Вільяма Мальмсберійського: «Король Франції, хоч і ледачий і пересичений щоденною обжерливістю, прийшов відригуючи і гикаючи пішов на війну, але гроші короля Англії зустріли його на шляху, від яких його рішучість розтанула, він розстебнув свій пояс з мечем і повернувся до своїх бенкетів».²

Головне що треба знати про правління Вільгельма II Рудого, що він не його батько, бо стиль англонормандського двору різко змінився: спартанський похідний двір Вільгельма Завойовника поступився місцем зніженому і марнотратному двору Вільгельма II. В цьому і полягає особливість ситуації та теми якою я торкаюся.

На перший погляд, Руфус стоїть трохи осторонь від свого часу. Його світогляд був незвично світським для представника його родини, що викликає симпатію постпросвітницьких коментаторів. Їм здається, що він був сучасною людиною поза своїм часом. Насправді ж він був людиною свого часу. У своїй яскраво вираженій світськості та віддаленості від Церкви Руфус реагував на

¹ Henry of Huntingdon, *History of the English Kings*, під ред. Діана Е. Грінвей, Т 53. Із серії Оксфордські середньовічні тексти: Clarendon Press, 1996, 605p.

² John Gillingham, *William II The Red King...52p.*

інтенсивність побожності та духовної дисципліни покоління своїх батьків. Завойовник був взірцевим мирянином, як на нього дивиться Церква: побожним, спостережливим і шанобливим. Він був щедрим у стосунках з Церквою і прислухався до своїх куріальних єпископів, навіть якщо відстоював власні права як герцог і король. Руфус мав менше часу на Церкву та її претензії, і його симпатії завоювала альтернативна - але все ще сучасна - культура: культура «молоді», молоді воїнської еліти. За життя Руфуса аристократи почали розглядати себе як соціальну групу з культурою та ідеалами, що ґрунтуються на спортивних і гедоністичних цінностях життя кінних воїнів. Для тих, хто прийняв лицарське життя, не було чимось незвичним чи неприродним сповідувати презирство до духовенства і зображати його лицемірним і жадібним. Лицемірне і жадібне духовенство було тим, з ким зазвичай асоціювався Руфус: можливо, воно підтверджувало його упередження.¹

Вільям Руфус був не єдиним серед своїх братів, хто відкинув задушливу побожність батьківського двору. Як і Роберт, Вільгельм Руфус не відмовився від світської культури шляхетного воїна, коли став правити королівством, хоча й не відкидав своїх обов'язків правителя. Було б занадто називати Вільгельма «антиклерикалом», як це робили деякі, але протягом 1090 року він не виявляв особливої прихильності до домінуючої на той час побожності, що тільки зароджувалася. Він не мав явної прихильності до меси, не заснував жодного релігійного дому (хоча і підтримав заснування Клюніака Бермондсі), не підтримував жодного вченого і не виявляв жодного інтересу до Хрестового походу. Він був більш ніж готовий безсоромно експлуатувати Церкву, навмисно продовжуючи вакантні місця в єпископствах і абатствах, збираючи плату за ці посади, поки вони перебували під королівською опікою. Він також був готовий приймати платежі від кандидатів на церковні посади, таких як Герберт Лосінга,

¹ David Crouch. The Normans. The History of a Dynasty: Bloomsbury Academic, 2007, 136p.

який купив абатство Ремсі. З іншого боку, єпископи і абати були щасливі бути присутніми при його дворі у великій кількості, і єпископська лава повністю підтримала його у покаранні єпископа Дарема. Його найближчими адміністративними радниками були клірики: Роберт Блоет, єпископ Лінкольна, і Ранульф Фламбард, якого він призначив єпископом Дарема замість Вільяма Сен-Карілефа. Побожний монах Гундульф, єпископ Рочестерський, цінувався ним як керівник робіт для своїх військових будівель. Без сумніву, світські таланти єпископів цікавили його найбільше.¹ Можна сказати, що він використовував церкву в своїх інтересах, як і його родич, Ролло Нормандський. Руфус експлуатував церкву будучи прихильником секулярності.

Внутрішню політику Вільгельма II не слід засуджувати безпідставно, але очевидно, що вона найбільше тиснула на тих, хто був найменш здатний захистити себе. Барони, як правило, могли перекладати тягар військової служби, податків та пільг на своїх підданих, так само як і світські прелати. Але побожні абати і єпископи, які намагалися взяти на себе цей тягар, і маса народу, з якої в останню чергу вимагали королівський скарб, дорого заплатили за королівські амбіції.²

У 1089 р. після смерті архієпископа Ланфранка Вільгельм Рудий почав боротьбу з церквою. Сучасники добре усвідомлювали значення смерті Ланфранка, але королівські кураторії та церковні реформатори розходилися в думках щодо того, на кого слід покласти тягар провини за створення нових умов у державно-церковних відносинах. Вільгельм II і Генріх I стверджували, що вони лише намагалися захистити церковні права, якими володів їхній батько, від радикальних нововведень церковних реформаторів, які не зважали на звичаї Англії. Ансельм стверджував, що Руфус, з усією «люття неприборканого бика», навмисно зруйнував гармонійні відносини між церквою і державою, які побудували його батько і Ланфранк. Подібним чином «*Historia Novorum*» Едмера,

¹ David Crouch. *The Normans. The History of a Dynasty...* 136-137p.

² Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...* 121p.

офіційна історія партії реформаторів, завершена в третьому десятилітті XII століття, звинувачувала Руфуса у запровадженні суворих і несправедливих нововведень у відносинах між церквою і державою. Поки жив Ланфранк, говорив Едмер, Руфус зберігав поміркованість з поваги до великого архієпископа. Але «яке тяжке лихо спіткало церкви внаслідок смерті Ланфранка».¹

Вільгельм II тягнув із призначенням нового примаса Англії, забираючи доходи вакантного престолу в казну. Цю ж систему він практикував і з усіма церковними бенефіціями. Конфлікт із церквою тривав до 1093 р., коли Вільгельм покався і передав вакантний кентерберійський престол вченому ченцеві Ансельму, давши йому низку обіцянок. Але король незабаром забув про ці обіцянки, зажадав від Ансельма феодалної допомоги, утримав значну частину власності престолу і не пустив нового архієпископа до Риму по хіротонію. На довершення всього Вільгельм заявив, що жоден папа не буде визнаний в Англії без дозволу короля. У 1097 р. Вільгельм, нарешті, відпустив Ансельма до Риму, але, щойно той виїхав з Англії, одразу захопив у свої руки доходи кентерберійського престолу. В останні роки правління Вільгельма Рудого Ансельм вважав за краще залишатися в Римі. Це було початком тривалої боротьби між церквою і державою в Англії, боротьби, що була частиною загальноєвропейської суперечки між папством і світськими государями.²

До речі, випадок з архієпископом кентерберійським Ансельмом, є єдиним відомим нам випадком рішучого прояву протидії королю на урочистих зібраннях курії.

¹ Norman Frank Cantor. Church, Kingship, and Lay Investiture in England, Princeton University Press, 1958, 42-43p.

² Штокмар В. В. Істрія Англії в Середні віки, Санкт-Петербург: «Алетейя» 2005, 50с.

Скарбником при Вільгельмі Рудому був капелан Ранульф. Творячи всілякі беззаконня і вичавлюючи гроші з кого тільки було можна, саме він був ініціатором відбирання церковних доходів у казну.

Ранульф Фламбард, вродливий і розумний нормандський священик, через Одо з Байо потрапив до родини Завойовника і близько 1078 року був хранителем великої печатки. У 1087 році він вирішив служити Руфусу і незабаром завоював прихильність і повну довіру свого нового правителя. Він став технічним адміністративним експертом у групі чиновників, які керували справами короля, коли той перебував у королівстві, і виступали ядром регентської ради, коли він був за кордоном. На чолі її стояв єпископ, перший Вільям Даремський, потім Вокелін Вінчестерський; а також були присутні, особливо коли Руфус перебував у Нормандії, деякі військові офіцери, як правило, маршал Урс Абетотський і стюарди Хаймо та Роджер Біго, які також виконували обов'язки шерифів. Після смерті Вокеліна в січні 1098 року - виснаженого королівським тиском - Ранульф, який невдовзі став єпископом Дарема, успадкував головування в групі. Але він недовго перебував на цій посаді, оскільки Генріх I швидко зганьбив його як знаряддя тиранії Руфуса і поставив на його місце свого власного капелана Роджера, якого призначив єпископом Солсбері.

Таким чином, Ранульф, разом з єпископами Вокеліном і Вільгельмом, а також з більш ранніми єпископами, був одним з попередників тих головних суддів Англії, які стали настільки важливими за часів перших королів Анжуйської династії. По суті, на всіх етапах розвитку офісу вони були альтер-его короля, його генеральними комісарами, відповідальними за всі рутинні королівські справи і готовими до виконання будь-яких спеціальних доручень, поки король полював чи воював. Таким чином, група була всеосяжною, а Ранульф, схоже, був її генеральним канцеляристом і фінансовим фактотумом. Він керував вакантними єпископствами та абатствами, наглядав за збором податків і разом з іншими королівськими баронами відвідував графства, щоб розглядати справи і

перевіряти права та доходи короля. Коли Руфус і його канцлер були за кордоном, Ранульф виконував обов'язки канцлера в королівстві. Щоб задовольнити ненаситні потреби свого господаря в грошах, він обдирав грошові класи. Не захищений жодною посадою чи титулом, окрім королівського капелана, він був ненависний як «exactor regis», і разом зі своїм правителем був знеславлений літописцями.¹

Повертаючись до питання церкви та єпископів треба зазначити, що з англо-нормандськими єпископами, які, як і він (Вільгельм II) сам, були великими феодалами, Руфус був у чудових стосунках у період вакантності Кентерберійської кафедри. Вони підтримали Руфуса в 1088 році під час вторгнення герцога Роберта. Вони ставили перед ним приклад царя Давида. Це вказує на те, що єпископи, можливо, приписували Руфусові деякі повноваження теократичної монархії. Після повстання 1088 року дружба між королем і Вільямом Сен-Кале швидко відновилася; Вільям був єдиним єпископом, з яким король посварився на початку свого правління. Єпископ Дарема і його люди в 1088 році отримали мир від короля, а в 1091 році послідували королівські пожалування єпископії Дарема. Королівський писар Джон, призначений на єпископську кафедру в Баті в 1088 році, був добре нагороджений за свої адміністративні послуги королю кількома королівськими пожалуваннями. Тверда прихильність старших єпископів-куріалів Осмунда Солсберійського і Ремі Лінкольнського також була завойована королівськими пожалуваннями земель і привілеїв.²

Руфус подбав про те, щоб його капелани і клерки заповнили вакантні єпископські кафедри в Баті (1088), Лінкольні (1094), Вустері (1096) і Даремі (1099).

¹ Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...*121-122p.

² Norman Frank Cantor, *Church, Kingship, and Lay Investiture in England...*49-50p

Він призначав великих церковних діячів не за їхнє віросповідання, а за їхні заслуги у світських справах. Єпископи так часто відвідували королівську курію в період 1089-93 рр., що списки свідків кількох королівських грамот можуть бути списками загальних зборів єпископату. Завдяки підтримці єпископату Руфус зміг діяти фактично як глава англійської церкви. Незважаючи на нарікання Едмера, англійська церква успішно вела свої справи без примаса. Гундульф Рочестерський, єпархіальний ординарій, керував внутрішніми справами Кентерберійської кафедри, а Томас Йоркський здійснював службу висвячення єпископів, коли це було потрібно. Король міг вирішувати будь-які інші церковні питання, що виникали, наприклад, забезпечити послух ченців абатства Стоу новому настоятелю. Фактично, позиція короля як феодалного сюзерена давала йому більший вплив на англійську церкву, ніж архієпископ Кентерберійський міг би здійснювати. Адже Руфус міг наказати абату Ремсі не відчужувати жодної частини його володінь без дозволу і поради короля.¹

Папа не втручався, щоб засудити таку систему державно-церковних відносин чи навіть вимагати ліквідації вакансії Кентерберійського єпископату. На початку 1090-х років Урбан II був стурбований реформою французької церкви. Він надіслав французьким єпископам листа, в якому докоряв їм за злочинну недбалість у справі про шлюб Філіпа I, а наприкінці 1093 року, щоб провести реформу французької церкви, знову призначив архієпископа Х'ю Ліонського папським легатом у Франції. Але Руфус ще не визнав ні Урбана, ні антипапу, хоча мав репутацію прихильного до претензій Віберта. Тому Урбан не міг дозволити собі протистояти могутньому англійському королю. Папа переймався справами англійської церкви лише в незначних питаннях. У 1089 році він надіслав листа Руфусу, в якому просив короля відновити Вільгельма Сен-Кале на єпископському престолі, а через чотири роки в папському листі до Томаса Йоркського вимагав

¹ Norman Frank Cantor. Church, Kingship, and Lay Investiture in England...49-50p.

пояснити, чому Томас склав присягу на послух Ланфранку. Герберт Лосінга, єпископ Норвіча, відвідав Рим у 1093 році. Після повернення до Англії наприкінці того ж року він був призначений папським легатом і отримав доручення зайнятися справою визнання Томаса. Ймовірно, він також привіз Томасу папський лист. Але Герберт, схоже, не мав ніяких інших обов'язків, покладених на нього. Але Урбан проігнорував найважливішу проблему англійської церкви - вакансію Кентерберійського єпископа.¹

Тому, не менш визначною подією у житті церкви під час правління Вільгельма II було призначення на посаду 6 березня 1093 року єпископа Кентерберійського, відомого на той час, церковного діяча Ансельма. Король взагалі не мав на меті цього робити, але через свою хворобу і тиск він погодив нового єпископа:

« . . . All good men advised the King to release the common mother of the whole kingdom from her recent widowhood by the appointment of a shepherd for her. He willingly acquiesced and granted that he would attend to this. Accordingly they began to seek for a man worthy of the honor. But since everything depended on the King's will he himself proclaimed Abbot Anselm to be the man most worthy of such an honor. With one voice all acclaimed his decision.»²

Стосунки з Ансельманом Кентерберійським, як і з самою церквою, у Вільгельма були погані. Причин цьому було багато, але основною було те, що Руфус не дозволяв своїм церковнослужителям визнавати Папу Римського. Не зважаючи на те, що більшість представників церкви вимагали підкорення архієпископа королю той не згодився і таємно втік до Папи, де й залишався до самої смерті Вільгельма II Рудого. Урбан II з радістю прийняв Ансельма, ця ситуація ще сильно вплинула на відносини між Руфусом та Ватиканом.

¹ Norman Frank Cantor. Church, Kingship, and Lay Investiture in England...51-52p.

² M. Rule, ed., Eadmeri Historia Novorum in Anglia, 1884,32p.

Тиранія Рудого короля проявлялася в трьох напрямках, причому метою її у всіх випадках було збагачення, і зважаючи на цю мету, він користувався всіма приводами, які надавало йому феодалне право й державне право англосаксів, і отримував найбільшу вигоду зі свого двоїстого становища феодалного сюзерена своїх безпосередніх утримувачів (*tenentes in capite*), світських і духовних васалів, і англо-саксонського короля: у відношенні до феодала, у відношенні до церкви і у відношенні до народу. Сином і спадкоємцем своїх васалів він дозволяв вступати у володіння батьківськими ленами тільки після сплати йому релюфу, який він абсолютно довільно визначав (траплялися випадки, що сума релюфу дорівнювала вартості самого лена), та й то нерідко після завершення великого терміну після смерті колишнього утримувача, протягом якого король тримав лена у своїх руках, вичавлюючи з нього всі соки: на заповіт померлого васала не звертали жодної уваги, і сімейство покійного часто королем залишалося без усіляких коштів. Право сюзерена контролювати видачу заміж дочок васалів Вільгельм тлумачив у сенсі права вимагати грошей за згоду на шлюб: якщо йшлося про спадкоємицю лена або про вдову, король віддавав її руку тому, хто дорожче за всіх давав за неї, не питаючи при цьому згоди нареченої або її родичів. Правом опіки король зловживав без жодних обмежень. Конфіскація ленів практикувалася ним у найширших розмірах.

Феодалну точку зору, доведену до крайніх її наслідків, Вільгельм переніс і на церкву. До церковних ленів незастосовні були деякі з прав, які король здійснював у відношенні до світських ленів: церковні лени не передавалися у спадок і тому не були випадками для одержання релюфів, для опіки, для контролю шлюбів, не були випадками надходження в руки короля вибіркового ленів, випадками конфіскацій. Проте Вільгельм Рудий знайшов можливим майже всі ці права застосувати і до церкви, бажаючи, за словами хроніки, бути спадкоємцем усіх як світських осіб, так і духовних. Тільки-но помирав єпископ або абат, король негайно брав у свої руки земельні володіння єпископської кафедри або абатства і посилав керувати цими маєтками своїх чиновників, які й приносили йому всі

доходи з цих маєтків. Мало того, Король нерідко віддавав церковну землю в оренду, а іноді навіть у вигляді ленів роздавав своїм лицарям і допускав обрання нового єпископа чи абата не раніше, ніж цей останній давав свою згоду на ці феодальні дарування. В інтересах короля було, звісно, якомога довше залишати єпископську кафедру або місце абата вакантними, а коли нарешті обирали нову особу для заміщення вакансії, то, перш ніж вступити у володіння земельною власністю, що належала даній єпископській кафедрі або абатству, вона мусила внести королеві велику суму грошей, тож виходила повна симонія.

Тиранія Рудого короля проявлялася в трьох напрямках, причому метою її у всіх випадках було збагачення, і зважаючи на цю мету, він користувався всіма приводами, які надавало йому феодальне право й державне право англосаксів, і отримував найбільшу вигоду зі свого двоїстого становища феодального сюзерена своїх безпосередніх утримувачів (*tenentes in capite*), світських і духовних васалів, і англо-саксонського короля: у відношенні до феодала, у відношенні до церкви і у відношенні до народу. Сином і спадкоємцям своїх васалів він дозволяв вступати у володіння батьківськими ленами тільки після сплати йому релюфу, який він абсолютно довільно визначав (траплялися випадки, що сума релюфу дорівнювала вартості самого лена), та й то нерідко після завершення великого терміну після смерті колишнього утримувача, протягом якого король тримав лен у своїх руках, вичавлюючи з нього всі соки: на заповіт померлого васала не звертали жодної уваги, і сімейство покійного часто королем залишалося без усіляких коштів. Право сюзерена контролювати видачу заміж дочок васалів Вільгельм тлумачив у сенсі права вимагати грошей за згоду на шлюб: якщо йшлося про спадкоємицю лена або про вдову, король віддавав її руку тому, хто дорожче за всіх давав за неї, не питаючи при цьому згоди нареченої або її родичів. Правом опіки король зловживав без жодних обмежень. Конфіскація ленів практикувалася ним у найширших розмірах.¹

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века ...74-75с.

Пригнічуючи феодалів, пригнічуючи церкву, король не шкодував і народ, тих самих англосаксів, які були істинною опорою його влади і так довірливо виручали його зі скрути. Само собою зрозуміло, що все те, що король вимагав від своїх васалів, ці останні стягували зі своїх власників теж у вигляді різних релієфів, шлюбних викупів. Але Вільгельм накладав свою загребущу руку і безпосередньо на народ. Він вимагав з народу ненависних датських грошей (Danegeld), скликав народ в ополчення, зовсім не думаючи виступати в похід, а лише з єдиною метою стягнути штрафи з тих, хто не з'явився, а іноді й з іще більш дивовижними цілями. Сучасний літописець розповідає такий, наприклад, випадок. Для війни на континенті Вільгельм наказав скликати двадцять тисяч ополченців. Вони зібралися в Гастінгсі, щоб вирушати за море. І ось, замість того, щоб сідати на кораблі і плисти в Нормандію, головний сановник і права рука Вільгельма, єпископ Ранульф Фламбард, велів відібрати в ополченців гроші, якими забезпечили їх графства, що їх надіслали (по 10 шилл. на людину), а самих ополченців розпустив по домівках. Судовою організацією країни Вільгельм скористався для тих самих фіскальних цілей і для цього незвично часто наказував скликати збори сотень і графств, щоб штрафувати тих, хто не з'явився, а в тих, хто з'явився, примушувати згоду на довільні стягнення. Один із хронікерів звинувачує Ранульфа Фламбарда в тому, що він зменшив одиницю обкладення і тим збільшив тягар податків, що падали на всіх землевласників. «Бідного не рятувала його бідність, багатого його достаток (*"non pauperem tenuitas, non opulentum coria tuebatur"*). Суворість лісового права (Вільгельм Завойовник оголосив багато лісів заповідними королівськими лісами та захистив своє виключне право на них страшенно суворими законами) дійшла до того, що за вбивство оленя грозила смертна кара.¹

Політика Вільгельма II Рудого зганьбила роботу його батька але одночасно і слідувала їй. Через усю політику як Вільгельма та і його брата Генріха I Боклерка

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века...75с

проходить одна характерна риса: боротьба між феодалами та королівською владою. В той момент коли влада перейшла від батька до сина її можна називати тиранією. Руфус бажав контролю в усьому, його авторитарні методи та не популярні рішення, які часто були безжалісними і спрямованими лише на зміцнення його власної влади. Високі податки, придушення, репресії проти своїх опонентів (заможні барони, духовенство), експлуатація величезних земельних наділів та ресурсів на користь свого власного розкішного життя та військових походів, нехтуючи інтересами народу. Найгіршим було те, що він пішов на Уельс. Він дозволив новим лордам Валлійської марки вчиняти набіги в глиб Уельсу, порушуючи договори про автономію, які Вільгельм Завойовник свого часу уклав з валлійськими правителями. В свою чергу Уельс шукав союзників серед інших кельтських народів та боровся проти експансії через укладення союзів з іншими ворогами Англії, такими як Шотландія або Франція. Як наслідок: Уельс на три століття став джерелом постійного занепокоєння для нормандських монархів.

Таке було правління Вільгельма II Рудого.

2.3. Кінець правління

«Король-переможець» був убитий на вершині своєї могутності. Вільям Мальмсберійського писав так: «Він будував грандіозні плани і досяг би неабиякого успіху, якби прожив довше. Його енергія розуму була такою, що жодне королівство не було недосяжним для його амбіцій. За день до смерті, коли його запитали, де він святкуватиме Різдво, він відповів: «У Пуатьє», бо вважалося, що герцог Аквітанії хотів поїхати до Єрусалиму і збирався закласти йому свої землі за гроші.»¹

Основним видом відпочинку Вільгельма було полювання. Королівські ліси були в різних частинах королівства, але з усіх них Новий ліс був найзручнішим для правителя, який перебував поблизу південного узбережжя, готуючись до переправи через Ла-Манш. Термін «ліс» був технічним і позначав територію, яка була відведена як мисливський заповідник для використання королем і тими, кого він запрошував приєднатися до нього в мисливських походах. Він не був повністю вкритим лісом, але зазвичай включав значну частину відкритого простору, окрім ділянок, вкритих чагарниками та вересом. Королівські мисливські заповідники не були нововведенням норманів. Король Кнут у кодексі законів, датованому 1020-23 роками, наказав потенційним бракон'єрам триматися подалі від його мисливських заповідників, де б він не вирішив їх створити, під загрозою повного штрафу. Новий ліс, однак, був свідомим творінням Вільгельма Завойовника, який так захоплювався полюванням, що виділив для цієї мети величезну ділянку сільськогосподарських земель. Вільям Мальмсберійський писав, що було знищено понад тридцять сіл, хоча насправді ця цифра, ймовірно, стосується лише тих, що потрапили під дію лісового закону. Не всі вони були знищені. Ординарій Віталіс стверджував, що понад шістьдесят парафій було спустошено, а їхнє населення було змушене переїхати в інші місця.

¹ William of Malmesbury's, History of the English Kings, 577p.

Завойовник замінив їх лісовими звірами, щоб полювати досхочу. Ордик натякав, що саме в відплату за це там загинули двоє його синів, Річард і Вільям, а також онук Річард. Цей письменник стверджував, що люди бачили в лісі страшні видіння, якими Бог демонстрував свій гнів за те, що освячені будівлі (церкви, спустошених сіл) стали житлом диких звірів.

Літописці зазвичай коментували природні явища, незалежно від того, чи це були явища, що загрожували врожаю, чи незвичайні події, які, на думку автора, були передвісниками великих подій, що мали відбутися в майбутньому. В Англосаксонській хроніці повідомлення про те, що в селі в Беркширі на свято П'ятидесятниці (20 травня 1100 р.) з-під землі виступила кров, пов'язане зі смертю короля в Ламмасі (2 серпня). У Вінчестерських анналах вказано, що джерело, з якого витікала кров, знаходилося у Фінчампстеді, і сказано, що це явище тривало протягом чотирьох тижнів, а в Плімптонських анналах також згадується про цей випадок. Вільям Мальмсберійський, а також автор Маргамських анналів, згадував як джерело, так і повідомлення про появу диявола. Це не означає, що новини про ці події поширилися безпосередньо перед смертю короля, а радше, що письменники, які складали свої твори через багато років після цього, спираючись на матеріали один одного, вважали, що цим подіям, як знаменням, знайшлося місце в історії про те, як «поганий король» несподівано закінчив своє життя.¹

Вільям Мальмсберійський повідомляв, що на світанку 2 серпня «якийсь іноземний монах» розповів Роберту Фітц Хаймо про жахливий сон, в якому король увійшов до церкви, презирливо оглядаючи прихожан зі своїм звичайним гордовитим і нахабним виглядом. Мальмсберійський пішов прямо до короля і розповів йому про це. Вільгельм щиро розсміявся: «Він же монах, врешті-решт. Йому навмисне сняться ці монаші сни. Дай йому сто шилінгів". Вільгельм Мальмсберійський, як і ординарець Віталіс, писав через десятиліття після цієї

¹ Emma Mason , King Rufus The Life and Mysterious Death of William II of England...305-8p.

події. Обидва письменники, звісно, хотіли натякнути, що раптова смерть короля була справедливою відплатою за його гріхи.¹

Отже, 2 серпня 1100 року Вільгельм Рудий був уражений випадковою, а за деякими джерелами, можливо і не випадковою стрілою. На полюванні був присутній молодший брат короля Генріх. Він кинув тіло вбитого брата біля дороги і поскакав у Вінчестер, щоб захопити королівську скарбницю та пред'явити свої «законні» права на корону. Труп випадково виявлений селянином, був привезений до Вінчестера. Наступного дня його спішно поховали у Вінчестері. Багато церков відмовилися дзвонити за вбитим королем. Дітей Вільгельм не мав.

Як тільки про смерть короля дізнався Ансельм, він негайно вирушив до Англії. А коли відбулася поспішна коронація Генріха в 1100 р. це передбачило скоріе прибуття представників Роберта з метою заявити про його право первородства.

Отже, чи була смерть короля випадковістю, чи змовою достеменно не відомо, але те що його смерть була тихою і не викликало майже ніякої скорботи - це факт. Вільгельм II Рудий гучно прийшов до влади, але тихо звільнив трон.

Прийшла черга Генріха I Боклерка.

¹ Emma Mason , King Rufus The Life and Mysterious Death of William II of England...308p.

Розділ 3 Генріх I Боклерк

3.1. Прихід до влади 1100-1101 роки.

Генріх I Боклерк був четвертим сином Вільгельма I Завойовника. За заповітом батька, Генріх отримав п'ять тисяч фунтів сріблом, щоб він не почувався зовсім обділеним, бо старші брати отримали Англію та Нормадію. Основне, що треба знати про прихід Генріха до влади, це те, що він мав набагато менше прав на трон ніж його брат Роберт. Лише той факт, що Роберт був на Святій землі (брав участь у Першому Хрестовому поході) на момент смерті Вільгельма II, дав змогу молодшому брату коронуватися на престол. Вільгельм та Роберт мали певну домовленість, за якою вони оголошували одне одного своїми спадкоємцями, саме через цей факт постать Генріха, як короля яким він не мав бути, є неоднозначною, але в край цікавою.

Якщо перший Вільгельм прославився як завойовник, другий Вільгельм - як чудовий і ексцентричний лицар, то Генріх I вразив сучасників своєю освіченістю. Саме тому Генріха стали називати «Боклерком» (фр. Beauclerc - добре обізнаний). Але, відомо, що Генріх був неписьменним і майже не знав латини; хоча, він здається таким же тиранічним, як і його брат, і набагато жорстокішим. Також ж, через те, що король Генріх прагнув всі судові справи вирішувати справедливо, сучасники дали йому ще одне прізвисько «Лев правосуддя». Як і його батько і брат, він провів своє життя на війні і полюванні. Якщо Генріх не вмів писати, у нього було багато клерків, які вміли; а експерименти з упорядкування бюрократичної адміністрації, які за Руфуса викликали ненависть, за Генріха вперше викликали захоплення; і цілком можливо, що справжня велич Генріха полягає в тому, що він спричинив цей переворот у відношенні до справи.¹

¹ Frank Barlow, The Feudal Kingdom of England 1042-1216...137p.

Тож, після смерті Руфуса 2 серпня 1100 року його поховали в Новому Монастирі з належною, але не зтяжною церемонією, а Генріх взяв під свій контроль королівську скарбницю. Це було сприйнято як визнання його королем. Якщо претензії Роберта на спадкоємство брата і були висунуті, то їх швидко відкинули. Партія новообраного короля швидко попрямувала до Лондона, і Генріх був коронований королем Англії у Вестмінстерському абатстві 5 серпня 1100 року, всього лише через три дні після смерті Вільгельма Руфуса.¹ Коли коронація наближалася до завершення, Генріх розумів, що повинен діяти швидко. У нього була одна велика перевага. Він знав, що станеться, бо це вже траплялося раніше. Попереднє десятиліття забезпечило шаблон дій. Він міг розраховувати, що коли його брат Роберт повернеться до Нормандії - після військової кампанії у Святій Землі, яка триумфально завершилася роком раніше, - то відбудеться повстання магнатів на його користь. У 1088 році, щоб посилити підтримку проти Роберта, Руфус звернувся до своїх англійських підданих і дав їм конкретні обіцянки. Генріх зробив те ж саме, негайно і на своїх умовах. Генріх міг розраховувати на те, що в якийсь момент він дійде згоди з братом після переговорів. Він запропонував би гроші в обмін на відмову Роберта від будь-яких претензій на правління Англією за життя Генріха. Генріх і Роберт визнали б спільний інтерес до Англії і Нормандії, так само, як це зробили Руфус і Роберт у своїй угоді. Генріх постійно зміцнюватиме свої зв'язки в Англії. Роберт буде боротися за контроль над Нормандією. Генріх не забув свого перебування в полоні у брата. Якщо був шанс відплатити за послугу, він би ним скористався. Існувала межа тому, наскільки далеко він міг планувати наперед. Але те, що йому потрібно було зробити негайно, було абсолютно зрозуміло. Генріху потрібно було сформулювати політичний діалог. Він прагнув перетворити оплески пастви в день своєї коронації на особисту лояльність, публічно висловлену всією політичною спільнотою. Він створив документ, цей документ, він видав і розіслав у кожне

¹ Edmund King, Henry I The Father of his people, Penguin Random House UK ,2018, p.27-28

графство одразу після того, як поставив свою печатку, відомий як «Коронаційна хартія». Вона оголошувала про його обрання і титул. Генріх обіцяв Церкві «свободу» і заявив, що не братиме грошей з окремих церков під час вакантних посад. Як робив його попередник. Він обіцяв скасувати всі несправедливі фінансові побори, які його брат наклав на країну. Своїм підданим він зобов'язувався бути добрим паном, особливо в питаннях шлюбу і спадщини, а також контрибуції, які він буде стягувати з них. Чи було б якесь загальне звільнення від податків? Ні, але він звільнив би від податків, які стягувалися з землі, 'the demesnes of fighting men'; це був статус, до якого багато хто міг би прагнути, і нагадування про те, що треба буде воювати. «Тим лицарям, які несуть військову службу зі своїх земель, я даю як мій власний дар, щоб їхня земля оброблялася вільною від усяких платежів і робіт, так, щоб, будучи звільненими від такого важкого [великого] тягара, вони могли б добре спорядити себе кінями й зброєю і бути цілком готовими до служби мені й захисту мого королівства.»¹ Чи прислухався він до того, що говорили в тавернах і монастирях його королівства про те, що смерть Руфуса була божественною карою за те, що їхній батько присвоїв Новий Ліс? Забудьте про це. «Я тримаю ліси в своїх руках, як і мій батько до мене».² Наказовий тон безпомилковий, так само як і увага до деталей. Те, що може здатися переліком поступок, краще читати як перелік територій, на які новий король Англії претендував. Це не був передвиборчий маніфест: це була інавгураційна лекція.³ Це те, що називали першою хартією англійських вольностей. Цю знамениту хартію підписано лише трьома єпископами та півдюжиною баранів. (Засвідчено Морісом, єпископом Лондона, Вільямом, обраним єпископом Вінчестера, Джеральдом, єпископом Герфорда, графом Генрі, графом

¹ Тесля А.А. История государства и права средневековой Англии VI – XII вв., Хартія вольностей Генриха I // Библиотека портала ХРОНОС: всемирная история в интернете.2006. URL: https://www.rummuseum.ru/lib_t/angl19.php(дата звернення 17.05.2024)

² Тесля А.А. Хартія вольностей Генриха I.

³ Coronation Charter, Regesta, 2, no. 488; for its tone, William Stubbs, Lectures on Early English History, ed. Arthur Hassall (London: Longmans, 1906), pp. 107–8.

Саймоном, Волтером Джіффардом (Giffard), Робертом де Монфором, Рожером Біджотом (Bigot), Едо (Erdo) the steward, Робертом, сином Гаймо (Hamo), і Робертом Моле (Molet). У Лондоні, під час коронації [букв.: «коли я був коронований»]. Прощавайте (Farewell)¹.) Стверджували, що ця хартія є ясно вираженим договором між королем і англійськими феодалами.² Як і його батько він обіцяв народу повернення до законів Едуарда Сповідника. «Я відновлюю закон короля Едуарда, з тими змінами, що внесено [запроваджено] було моїм батьком з ради його баронів.»³Ця декларація була насамперед нав'язана королю трьома чи чотирма єпископами, що його тоді оточували. Характер актів, званих «хартіями англійських вольностей» XII і XIII ст., тут проявляється чітко: це не виклад конституційних законів, це урочиста відмова від зловживань владою. Навіть Велика хартія за правильного тлумачення отримує такий самий сенс. З маніфесту Генріха I видно також і те, що місцеве населення не забуло і що нормандські королі вважали, що спиратися на нього - хороша політика.

На Коронаційну хартію Генріха I будуть посилатися в наступних поколіннях як на гарантію прав вільних англійців проти корони: в 1135 або 1136 році король Стефан, в 1154 році Генріх II, і, можливо, найважливіше в 1215 році, коли архієпископ Стівен Ленгтон посилався на неї як на прецедент і зразок для Великої хартії вольностей. Але хоча коронаційна хартія згодом стала віхою, навіть наріжним каменем у довгому розвитку англійської конституції, Генріх I та його радники не вважали її такою, напевно, не вважали. Для них це був лише один з декількох способів оголосити про свій намір виправити неправомірну політику правління Руфуса і таким чином зміцнити власне хитке становище на троні.⁴

¹ Тесля А.А. Хартия вольностей Генриха I.

² Пти-Дютайи Ш. Феодалная Монархия во Франции и в Англии X-XIII веков...67с.

³ Тесля А.А. Хартия вольностей Генриха I.

⁴ С. Warren Hollister, Henry I, Yale University Press, 2003, 109p.

Одним з перших його кроків на посаді короля був наказ про арешт і ув'язнення головного агента свого покійного брата в Англії, Ранульфа Фламбарда, єпископа Дарема, який (за словами Іоанна Вустерського) утискав найбагатших, так і найбідніших мешканців королівства. Генріх прагнув створити видимість того, що він мав підтримку магнатів свого королівства при захопленні трону, хоча насправді єдиною баронською підтримкою, яку він міг отримати, була підтримка невеликої свити, яку Руфус взяв з собою на те саме полювання на якому було вбито Вільгельма II Рудого.

Тут вперше в історичних джерелах робиться спроба (щоправда, постановочна) зобразити світську еліту Англії як сукупність людей, здатних висловити єдину думку. Король потребував партнера у владі, супутника, який відбивав би світло його сонця. Тому він вирішив ототожнити своє право на правління (частково) з волею аристократії і вкласти в її уста свої власні погляди. Лист який був написаний баронами Ансельму не можна недооцінювати, яким би ілюзорним не був його зміст. Насправді, є певні ознаки того, що баронський погляд на питання престолонаслідування 1100 року був цілком незалежним від короля.

На початку 1101 р. повернувся зі Святої землі Роберт і зажадав захоплену Генріхом корону. Барони негайно ж стали на його бік. Але церква й англосаксонський народ залишилися вірні своєму обраному королю, сталося так, як Генріх і думав «*indissolubiliter regi suo adhaerebant*». До битви справа, однак, не дійшла. Був укладений «Алтонський договір». Роберт визнав Генріха англійським королем і звільнив його від клятви вірності, яку він приніс йому в 1091 році.¹ Генріх відмовився від претензій на Нормандію і погодився платити братові 2,000 фунтів стерлінгів на рік. Деякі джерела стверджують, що битви вдалося уникнути завдяки діям старшин з оточення ворогуючих братів, які привели їх до примирення. З цього випливає, що більшість баронів вважали, що

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века...77с.

міжусобна війна нікому не вигідна, і вони були готові до громадянського миру як політичної мети. Ця думка буде з'являтися знову і знову у дванадцятому столітті.

Прихильники Роберта дорого заплатили за підтримку, надану ними претенденту: великі конфіскації збагатили короля і зробили його ще сильнішим. Наймогутніший з феодалів Роберт де Белем (Belesme), який володів кількома графствами в Англії і на континенті, у відповідь на запрошення короля з'явиться до суду, зміцнив свої замки вздовж уельського кордону і підняв проти нього частину тубільців Уельсу. Генріх рушив проти нього своє військо. Барони, що були з королем, зробили спробу мирно залагодити справу; але англосакси радили королю «не вірити цим зрадникам», добре розуміючи таємну думку заступників принципового ворога короля і народу. Белем був розбитий. Переможець пощадив його життя, але конфіскував його англійські володіння, і грізний феодал віддалився у свої французькі графства. «Радуйся, королю Генріху, і подякуй господу богу, бо ти став вільно царювати від того дня, як переміг і вигнав з меж твого королівства Роберта де Белема», так, за словами літописця, вітало короля його англо-саксонське військо (*Gaude, rex Henrice, Dominoque Deo gratias age, quia tu libere coepisti regnare ex quo Rodbertum de Belismo vicisti et de finibus regni tui expulisti*).¹

Вже за тиждень після коронації до Ліона прибули гінці, які розшукували архієпископа Ансельма, який в цей час був ще у вигнанні. Вони привезли листи від короля, громади Кентерберійського монастиря та ще одного листа від «баронів королівства», в яких вони закликали його якнайшвидше повернутися до Англії. Це друга річ яку він зробив, ставши королем.²

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века...77-8с.

² David Crouch, *The English aristocracy: 1070–1272 a social transformation*. USA: Yale University Press, 2011, 68p.

Архієпископ Ансельм повернувся до Англії 23 вересня і одразу виникає несподівана проблема. Він відмовився прийняти від короля традиційну інвеституру з перстнем і посохом, а також віддати йому шану; і те, і інше було заборонено на соборі в Римі минулого року, на якому він був присутній. Він сказав, що не повернувся до Англії, бо король не послухався Папи Римського. Суперечка про висвячення була частиною набагато ширшої європейської боротьби, яка вже призвела до жорстокого конфлікту між Папою Григорієм VII та імператором Генріхом IV. Церква стверджувала, що наділення королем єпископа чи абата перстнем і посохом, духовними символами влади, означає, що він має духовну юрисдикцію - «жахлива ідея», як висловився Папа Пасхалій II (1099-1118), рівнозначна тому, що сказати, що людина створила Бога. Так само, якщо церковники віддавали шану королю, це означало, що вони підпорядковуються йому. Все це було частиною ширшої програми, спрямованої на повне звільнення Церкви від світського контролю і, зокрема, на те, щоб правителі не брали участі в церковних призначеннях. Єпископів має обирати духовенство і народ їхньої єпархії, а абатів - громади: вільні канонічні вибори. Якщо ж, як пояснював Пасхалій Генріху, королі «відчиняють двері церкви», то обрані будуть «не пастирями, а злодіями і розбійниками».¹ У результаті цього конфлікту обидві сторони визнали, що світський звичай і канонічне право перебувають в опозиції, і було вирішено, що слід проконсультуватися з цього приводу з Папою.² Але на певний час про цю проблему було забуто.

¹ David Carpenter, *The Struggle for Mastery Britain 1066–1284*. London: The Penguin Press, 96-7p.

² Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...139p.*

3.2. Правління Генріха I і церква.

Генріхом I, порівняно з попередниками, викликає найбільшу симпатію серед істориків. Вони любили його, оскільки для них він був першим впізнаваним королем-адміністратором: архітектором казначейства і центральної судової системи; королем, чиє ім'я вперше з'явилося на урядовому фінансовому рахунку. Генріх був королем, який займався бізнесом. Тим більше він подобався гетеродоксальним історикам кінця століття через складність його характеру: його величезний сексуальний апетит; його впадання в дикість і хворобливі перепади настрою, параноя; його неабиякий інтелект і стратегічне бачення власної епохи. Генріх був королем, якому явно належало місце на лаві аналітика. Крім того, життя і діяльність Генріха мають велику привабливість для істориків просто через те, що про нього відомо дуже багато. Саме за його правління, за переказами, уряд під тиском обставин вперше почав змушувати середньовічне суспільство, яке раніше покладалося на пам'ять, вести письмові записи. Зберіглося близько 400 письмових актів, виданих від імені його батька як короля; зберіглося близько 2000 королівських актів короля Генріха. Деякі з найкращих історичних письменників середньовіччя були активними за його життя: Едмер, Вільям Мальмсберійський, Генріх Гантінгдонський та Орденський Віталіс і багато інших. Ми знаємо про Генріха як короля більше, ніж про будь-якого іншого правителя його покоління, і набагато більше про нього, ніж про будь-якого з його попередників.¹ Генріх відрізняється від своїх старших братів і батька, як правитель. Це не означає, що його королівська влада є якоюсь особливою; можливо, це просто результат того, що він виховувався як королівський син без особливих сподівань коли-небудь стати королем.

На четвертому місяці свого правління, пише Ордерік, Генріх I, «не бажаючи погрузнути в розпусті, як будь-який кінь або мул ... одружився з високородною

¹ David Crouch, *The Normans. The History of a Dynasty...*157p.

дівчиною на ім'я Матильда». Його дружина, яку спочатку звали Едіт (можливо, на честь святої Едіти Вілтонської), в якийсь невизначений момент свого молодого життя прийняла ім'я Матильда, яке було дуже популярним серед аристократичних нормандських жінок. Припускають, що вона могла взяти нове ім'я під час хрещення восени 1080 року, коли її хрещеним батьком був герцог Роберт Кертос, який саме тоді завершив військову експедицію до Шотландії і уклав мирну угоду. Вона була донькою останнього короля і королеви Шотландії Малкольма Кенмора і його дружини, святої Маргарити, і їй було двадцять років, коли вона вийшла заміж за Генріха I (якому на той час було близько тридцяти одного року). Як і Генріх, вона була нащадком правлячих короля і королеви, «народженим у пурпурі». Більше того, через Святу Маргариту вона була родичкою Едуарда Сповідника, правнучкою англосаксонського короля Едмунда Айронсайда і прямим нащадком короля Альфреда Великого. Брати Едіт-Матильди, Едмунд, Олександр і Девід, були послідовними королями Шотландії протягом усього правління Генріха. Олександр одружився з однією з рідних дочок Генріха, а Девід кілька років жив при дворі Генріха. Шлюб Генріха з Матильдою і його дружба з її братами значною мірою сприяли безперервному миру і теплим стосункам з Шотландією, які переважали протягом усього його правління.¹Т аким чином, він повернувся до себе саксонське населення Англії.

Генріх залучив Ансельма до справи свого шлюбу. Однак існувала складність: Едіт отримала освіту і, очевидно, прийняла постриг у Вілтонському жіночому монастирі. Ансельм провів розслідування і, можливо, вперше керуючись міркуваннями доцільності, вирішив, що немає жодних вагомих перешкод для укладення шлюбу. І хоча деякі нормандські барони глузували з цього сільського шлюбу «Годрика і Годгіфу», який святкували 11 листопада 1100 року, він, як і хартія, добре послужив своїй безпосередній меті. Пізніше Генріх повернувся до

¹ С. Warren Hollister, Henry I...126р.

своїх багаточисленних коханок, а Матильда, знову присвятила себе релігії.¹ Перед смертю Едуард Сповідник виголосив пророцтво, що в один день зелене дерево буде розколоте посередині стовбура і відрізаний шматок буде віднесений на відстань трьох сажнів від стовбура, після чого він знову з'єднається зі стовбуром і знову дасть листя і плоди. І лише тоді, казав Едуард, хвороби Англії припиняться. Шлюб Генріха з Матильдою та їхнє потомство, що об'єднало лінії західносаксонських королів і нормандських герцогів у третьому поколінні після Завоювання, можна, таким чином, розглядати як виконання пророцтва Сповідника.

Протягом наступних шести років поновилися знайомі випадки феодальних повстань, тому королю довелося боротися. Великий дім Монтгомері очолив опозицію в Англії. Внаслідок низки наполегливих облог твердині родини падали одна за одною, і врешті-решт Генріх знищив їхню владу та приєднав їхні маєтки до Корони. Але корінь зла лежав у Нормандії, і в 1105 році, зміцнивши свої позиції в Англії, Генріх перетнув Ла-Манш. У вересні 1106 року відбулася найважливіша битва з часів Гастінгса під Тенчебраєм. Генріх почав облогу замку Тінчебре, який утримував один з найважливіших прихильників герцога Роберта, його двоюрідний брат Вільгельм Мортейнський (Вільгельм був сином Роберта Мортейна, зведеного брата Завойовника). Роберт прийшов звільнити замок, і після невдалих переговорів розпочалася битва. Всупереч тогочасним тенденціям, перемогу здобув Генріх з армією, що складалася здебільшого з піхотинців; кавалерія Роберта, озброєна списами в стилі хрестоносців, не справила особливого враження. Герцог потрапив у полон і, як і Вільгельм Мортейнський, був ув'язнений до кінця свого життя (він помер у 1134 році). Його малолітній син Вільгельм «Кліто», який народився в жовтні 1102 року, також був схоплений під час розгрому і відданий під опіку графу Мейну.² Нормандія визнала владу

¹ Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...*139-140p.

² Richard Huscroft, *Ruling England 1042–1217*. London and New York: Routledge, 2013, 69p.

Генріха, і контроль над англо-нормандською політикою перейшов від Руана до Лондона. Англійський король знову став герцогом норманів, але, як і Руфус, ніколи не користувався цим титулом. Ймовірно, з різних причин він правив усіма землями свого батька просто як король. Саксонці, які щиро воювали за Генріха, розглядали цю битву як свою військову помсту за Гастінгса. Завдяки цій новій дружбі з Короною, а також королівському шлюбу з Матильдою, вони відчували полегшення. Завдяки цим двом важливим факторам на острові було відновлено певну міру єдності в широкому сенсі.¹

Повертаючись до питання Церкви, та ситуація між Генріхом та Ансельмом так і не був вирішений, через це дуже переймався Папа Римський. І от як раз під час нормандської кампанії посередники наполегливо працювали над тим, щоб примирити короля з Ансельмом і запропонувати компроміс. 22 липня 1105 року Генріх запропонував Ансельму відмовитися від інвеститури з перстнем і жезлом за умови, що він збереже право вшановувати новообраного прелата. Ансельм із сумнівом передав цю пропозицію Папі. Папа був стурбований тим, щоб Генріх вирішив свою суперечку з Робертом і підтримав хрестовий похід Богемунда проти Візантії. 23 березня 1106 року, обхідним шляхом і з багатьма застереженнями, щоб зберегти обличчя, він прийняв пропозицію Генріха. У листі до Ансельма він писав, що готовий трохи зігнути, аби підняти розпростертого чоловіка: в майбутньому ті, хто прийняв церкву без мирянських свячень, могли б бути висвячені без мирянської інвеститури, можуть бути висвячені на єпископа, навіть якщо вони віддали шану королю, але тільки до тих пір, поки не королю, але лише доти, доки архієпископ не переконає Генріха відмовитися від цих вимог.

Папські умови були прийняті Генріхом і Ансельмом в Ібеку 15 серпня 1106 року, а через рік були проголошені на англійському церковному соборі у Вестмінстері.

¹ Winston S. Churchill. The birth of Britain a history of the English-Speaking Peoples. V.1. New York: Barnes & Noble, 2005, 173p.

Після цього Ансельм висвятив п'ятьох обраних єпископів. Цей конкордат «Зеніт і Надир норманського панування» 1100-1154 рр., хоча і папа, і король вважали його тимчасовою поступкою і, що важливо, так і не оформили письмово, послужив прецедентом для Вормського конкордату 1122 р., який врегулював суперечку в Німецькій імперії і пережив середньовіччя.

Це був справжній компроміс: «Королівська інвеститура виправдовується тим, що Христос доручив священницький чин царській руці. З іншого боку, вона (тобто інвеститура) спирається на суверенні права государя над своїми підданими і церковним майном. Хоча вона не має на увазі передачі священства і духовної благодаті. Але дарування нею королем відбувається через те, що він – намісник Христа на землі, помазаник Божий»¹ Кожна сторона пішла на болючі поступки. Папа відмовився від крайньої теократичної політики, яку не прийняв би жоден світський правитель, і визнав інвеституру мирян у менш образливих формах. Король відмовився від важливих духовних функцій і визнав, що його влада є тимчасовою. Жодна зі сторін не отримала бажаного у повній мірі.² Резюмуючи питання церкви процитує Л. Беркут: «Всі вони (середньовічні письменники) бажають заснувати на факті помазання священницький характер королівської влади, проте з усіх ця думка найбільш різко і послідовно проведена у нашого Іорського Аноніма». Такі тезиси, пише Л. Беркут, надали особливості розвитку європейського абсолютизму як форми правління, підпорядкованої розумному початку і зумовленої Божественною волею, де за словами «останнього отця церкви» Боссюета, «королі мають титул Христа, і вони – боги»³ Таким чином протистояння між церквою та королівською владою, тимчасово, припинилися.

Після Тінчебре Генріх став верховним правителем Англії та Нормандії, як і його батько. Однак незабаром він зіткнеться з новими супротивниками, більш

¹ Беркут Л. Н. Юрские Трактаты как источник для характеристики английских церковно-политических идей – в эпоху до конкордата 1107 г. Варшава, 1911.

² Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216...*157p.

³ Налівайко Андрій, Боротьба за інвеституру між світською та духовною владою в Англії в дослідженнях українського медієвіста Л. Беркута.: Літопис Волинь// Чис. 26. 2022, 228с.

могутніми та агресивними, ніж їхні попередники. Король Франції Філіп помер у 1108 році, і його наступником став його син Людовик VI; у 1109 році помер граф Фульк IV Анжуйський, і його наступником став його син Фульк V; а в 1111 році помер граф Роберт Фландрський, і його наступником став його син Болдуїн VII. Але найвидатнішою «примарою на бенкеті» був Вільгельм «Кліто». Він був сповнений рішучості реалізувати свої власні претензії на Англію і Нормандію, але він також був корисним інструментом для інших ворогів Генріха: «Їм було дуже легко накинути добродесний плащ на своє повстання, стверджуючи, що вони підтримують законні претензії Вільгельма Кліто». Захищаючи Нормандію, Генріх провів три великі війни між 1106 і 1135 роками.¹

Одним основних аспектів правління Генріха I Боклерка, були його адміністративні реформи. Реформи суттєво вплинули на розвиток англійської державності та правової системи. Відомий британський історик Сер Річард Вільям Саутерн у своєму есе применшує значення адміністративних змін: «Генріх I не був творцем інституцій», скоріше «він створив людей». Тут він посилається на коментарі літописця Ордеріка Віталіса про те, як Генріх підняв людей «з пилу і зробив їх грізними навіть для найбільших магнатів королівства». Це і є «нові люди» Генріха, і Саутерн поставив їх у центр свого дослідження. Він також перерахував багато нововведень цього правління, серед яких «перші королівські фінансові рахунки», «наша перша хартія вольностей» і «перший зовнішній договір в нашій історії». Можна додати, що всі ці записи є дуже детальними, і не випадково, що вони походять з часів правління короля, який запам'ятовувався своєю увагою до деталей. Саутерн закінчив свою передмову, як і слід було очікувати, складним твердженням: «Дивлячись у майбутнє, ми відчуваємо, що саме тут починається історія Англії».²

¹ Richard Huscroft, *Ruling England 1042–1217...* 70p.

² Southern, 'Place', pp. 127–9, 132–3; *OV*, 6, pp. 16–19.

Влада короля за Генріха 1 фактично була необмеженою, хоча він видавав закони, стягував податки, вирішував справи за згодою Великої ради. У Великій раді переважали великі феодали, світські та церковні. Збиралася Велика рада тричі на рік. Роль цього органу зводилася до того, що він давав королю необов'язкові для нього поради і вислуховував обов'язкові королівські рішення. Фактично державою керувало тісніше коло радників - Мала курія, що складалася з найближчих королівських сподвижників як знатного, так і незнатного походження. Вищі ж придворні чини були спадковими, а їхні носії в дійсному управлінні відігравали останню роль. Мала курія являла собою, по-перше, вищу судову установу - як таку вона іменувалася Королівською курією - і, по-друге, вищу фінансову установу - у цьому разі вона іменувалася Палатою шахової дошки. На чолі цієї та іншої установи стояв юстиціарій - головний помічник короля з часу Вільгельма Рудого. За Генріха 1 це був Рожер із Кана (посади юстиціарія стають найважливішими посадами за Генріха I). Від юстиціарія залежали канцлер і скарбник. Канцлер - духовна особа, спочатку це був приватний секретар короля, а потім - державний секретар. Скарбник завідував королівською скарбницею, що зберігалася у Вінчестері. Королівська курія вирішувала, по-перше, справи, в яких були порушені інтереси короля; по-друге, справи, що надходили в порядку апеляції; по-третє, позови між безпосередніми власниками корони - баронами. Звичайним позивачам у вигляді особливої милості дозволяли передавати справи до Королівської курії, минаючи місцеві англосаксонські суди сотень або графств. Королівська курія відала і цивільними, і кримінальними справами. Вона була також органом контролю. Її члени роз'їжджали по графствах, для їхньої зустрічі шерифи скликали збори графств. Двічі на рік - на Великдень і на день архангела Михаїла - скликалися повні сесії Палати шахової дошки. Палата ділилася на два відділення: верхнє - Звітна палата і нижнє - Приймальна палата. Шерифи з усіх кінців Англії привозили в Палату зібрані в графствах гроші. Це були доходи з доменів, гроші, зібрані з судів сотень і графств, «датські гроші», феодалні побори тощо. Мішки з дзвінкою монетою

здавали в підвали за вагою, натомість шерифи отримували бирки, з якими йшли нагору, де здавали звіт. Дані звіту заносили в особливий казначейський сувій. Організація суду і фінансів значною мірою сприяла зміцненню королівської влади за Генріха 1, однак після його смерті в Англії почалася смута, яка тривала з 1135 по 1153 роки.¹

Ще однією новою подією в королівському домі було розширення королем військового відомства. Королівський двір був різноманітною і багатофункціональною установою, яка змінювалася відповідно до потреб короля. Він міг бути судом (*curia regis*), палатою рад, місцем розваг або навіть школою. За нормандських королів вона завжди мала військовий вимір, оскільки аристократи, які входили до її складу, були підготовленими, а іноді й завзятими воїнами. Коли король йшов на війну, то і його домочадці йшли на війну. Генріх, однак, використав своє зростаюче багатство, щоб найняти і утримувати на платню значно більшу кількість солдатів, ніж його попередники. Ці роти професійних солдатів, набрані з усіх верств суспільства, діяли під керівництвом констеблів і маршалів, як продовження двору. Саме такі заходи лицарів становили ядро армії короля як при Тінчбреї, так і при Бремунлі. Це було особливо важливо тому, що військовий дім (*familia*) приваблював військових фахівців так само, як казначейство приваблювало адміністративних спеціалістів. Королівські війська були забезпечені єдиним спорядженням як частиною їхнього жалування. Вони старанно тренувалися і вважали себе елітним військом. У деяких аспектах військовий двір Генріха навіть діяв як військовий коледж, щоб поширювати свій досвід. Молодим аристократам з навколишніх королівств, південної Франції, Імперії - навіть валлійським принцам - іноді дозволяли навчатися там військовому ремеслу.

¹ Штокмар В. В. История Англии в Средние века...52-53с.

Таким чином характер короля змінював характер королівства, яким він правив. Але в умовах початку дванадцятого століття так сталося, що ці зміни не могли бути тимчасовими. Король Генріх жив в епоху, коли грамотність змінювала природу управління і сприйняття. Його казначейство було засноване на систематичному письмовому обліку боргів і зобов'язань. Одного разу запущена в дію, вона мала внутрішній імпульс, який продовжував крутитися крізь десятиліття і покоління. Його спеціалізовані воїни та адміністратори повільно розвивали культуру та спільну пам'ять, яка увічнювала їхні цінні навички від правління до правління. До 1100 року навколо окремих майстрів і великих церков виростили школи всіх видів, а кількість їхніх учнів значно перевищувала потреби Церкви. Грамотні стюарди стануть звичним явищем вже через покоління після смерті Генріха, і вони були потрібні саме тому, що казначейство і процеси королівського правосуддя нав'язували королівству потребу в їхніх навичках. Поштовх, який король Генріх дав адміністрації за свого правління, підхопив вітер, який виніс її на великі води, звідки вона вже ніколи не змогла повернутися.¹

Британський історик та філософ Джеремі Блек так пише про правління Генріха : «Завдяки вмілому управлінню, а також майстерному поєднанню жорстокості, доброзичливості та уваги до порад великих васалів, Генріх підтримував в Англії стабільність...».

¹ David Crouch ,The Normans.The History of a Dynasty...182-183p.

3.3 Кінець правління.

Генріх I був одружений двічі, але у нього було тільки два законних нащадків, від першої дружини - син Вільгельм Етелінг і дочка Матильда (Мод), яку ще в юності видали заміж за німецького імператора Генріха V.

Матильда померла 1 травня 1118 року від невизначеної хвороби і була похована з великими почестями у Вестмінстерському абатстві. Епітафія проголосила її «жінкою на всі часи»: «...This year, in the week of the Epiphany, there was one evening a great deal of lightning, and thereafter unusual thunder. And the Queen Matilda died at Westminster on the calends of May; and there was buried. And the Earl Robert of Mellent died also this year...»¹

На початку січня 1121 року відбулася ділова зустріч у Вестмінстері, а наприкінці місяця - не менш важливе зібрання у Віндзорі. Зараз Віндзор - це замок, який найбільше асоціюється з англійською монархією, адже саме цю назву отримав нинішній королівський дім у 1917 році. Саме Генріх зробив його таким, створивши палацовий комплекс навколо невеликого замку, первісного королівського кварталу, який потім став Старим Віндзором. Тут, в обстановці, в якій він відчував себе комфортно, він відсвяткував свій другий шлюб. Його нареченою стала Аделіза, дочка Годфрі, графа Нижньої Лотарингії і герцога Брабантського, «дівчина великої краси і скромності». Король, якому було близько п'ятдесяти трьох років, одружився зі своєю нареченою-підлітком у Віндзорі 2 лютого 1121 року. Єпископ Вінчестерський обвінчав їх, Архієпископ Кентерберійський коронував, Архієпископ Руанський дав своє благословення. Легітимність була тихо підкреслена. Кілька місяців потому у Вестмінстері, король і королева одягли свої корони. На бенкеті, який відбувся після цього, Генріх поставив на стіл перед собою дві розкішні золоті посудини, прикрашені дорогоцінними каменями (гіацинтами, сапфірами, рубінами, смарагдами,

¹ The Anglo-Saxon Chronicle. Rev. James Ingram, London: Everyman Press, 2011, p.309

топазами), які він замовив «як засіб демонстрації свого багатства і примноження своєї слави».¹ Не дивлячись на те, що у Генріха було багато дітей, всі вони звісно, окрім двох, були результатом випадкових шлюбів, а його друга дружина була молода, дітей в них так і не було. Хоча з другим чоловіком Аделіза мала дітей. Тож, у Генріха I Боклерка було двоє спадкоємців.

Королівська сім'я потребує королівських дітей. Генріх правив тридцять п'ять років. Тридцять з них, між 1103 і 1133 роками, не було жодного королівського немовляти. Генріх не мав нащадків від свого другого шлюбу з Аделізою Лувенською. Його син Вільгельм не мав дітей від короткого шлюбу з Матильдою Анжуйською: його наречена, ймовірно, була занадто молодою. Його дочка Матильда не мала дітей від першого шлюбу з німецьким імператором, і було достатньо часу, щоб вони з'явилися.²

Логічно, що Наступником Генріха повинен був стати його син Вільгельма, якби не випадок з «Білим Кораблем». 25 листопада 1120 року Генріх і його двір повернулися до Англії з Нормандії. Король перетинав Ла-Манш в тому чи іншому напрямку щонайменше двадцять разів. Сам морський перехід був звичайною справою. Спочатку ця подорож вирізнялася масштабом операції і почуттям виконаного обов'язку, як і передбачалося компанією. Після чотирьох років дипломатії і одного дня військового тріумфу, Генріх досягнув своїх цілей. І все, чого він досягнув, було для його сина. Відпливаючи, він міг з нетерпінням чекати, що через кілька тижнів святкувати Різдво у Вестмінстері, а його син буде поруч з ним. Але після того, як він відплив з Барфлера того зимового вечора, він більше не побачить свого сина, і святкуватиме Різдво не у Вестмінстері, а у своєму мисливському будиночку в Брамptonі біля Хантінгдона, з невеликою родиною і кількома близькими членами сім'ї, серед яких був Теобальд, граф Блуа. Саме

¹ Edmund King, Henry I The Father of his people...56p.

² Edmund King, Henry I The Father of his people...64-5p.

Теобальд повідомить короля про те, що сталося.¹ Отже, 25 листопада 1120 року, єдиний законний син короля, Вільгельм, потонув разом зі своїми супутниками у так званій «Катастрофі Білого Корабля» (саме тому намагаючись народити ще одного сина, Генріх одружився з Аделізою Лувенською на початку 1121 року.) під час переправи з Нормандії до Англії. Тепер дочка Генріха, Матильда, була його найближчою спадкоємицею. Але питання престолонаслідування залишалося невирішеним.²

У 1125 році, після смерті свого чоловіка, імператора Генріха V, Матильда була відкликана батьком з Німеччини. Тоді на своєму різдвяному дворі 1126-7 років Генріх змусив своїх баронів, серед яких був Стефан Блуа, присягнути прийняти його дочку як спадкоємицю. У той же час французький король одружив Вільгельма Кліто (ще один претендент на престол) зі зведеною сестрою своєї дружини. Потім, після вбивства Карла, графа Фландрії в березні 1127 року, Людовик зміг нав'язати Вільгельма баронам Фландрії в якості їх нового графа. Це було прямою загрозою для Генріха, який почав шукати для своєї доньки нового могутнього чоловіка, який би підтримав її претензії на трон після його смерті. Тому наприкінці 1127 року Матильда була заручена з Джеффри, спадкоємцем графства Анжу, причому Джеффри погодився стати наступником Генріха як короля і герцога, якщо у останнього не буде сина. У червні 1128 року Матильда і Джеффри одружилися. Потім, на щастя для них і короля, Вільгельм Кліто був убитий у Фландрії в липні. У березні 1133 року у Матильди і Джеффри народився син Генріх. Другий син, Джефрі, народився в 1134 році. Однак на цьому етапі Матильда і Джеффри посварилися з королем. Джефрі вимагав контролю над деякими нормандськими замками і пошани з боку нормандських баронів; а його дружина хотіла надійно закріпитися в герцогстві до смерті батька. Генріх

¹ Edmund King, *Henry I The Father of his people...* 55p.

² Richard Huscroft, *Ruling England 1042–1217...* 70p.

відмовив їм у цьому, і у відповідь Джефрі вторгся до Нормандії. Так і не вирішивши цю суперечку, Генріх помер 1 грудня 1135 року у віці близько 67 років. Не виключено, що перед смертю він звільнив своїх магнатів від присяги, яку вони дали його доньці та її чоловікові.

Існує симетрія між початком правління Генріха у 1100 році та його закінченням у 1135 році. Руфус загинув у королівському мисливському господарстві в Новому Лісі. Генріх помер у своєму мисливському будиночку в Ліон-ла-Форе, за вісімнадцять миль від Руана. Невдовзі після прибуття туди він захворів на сильний кишковий розлад, який у народі називали « a surfeit of lampreys ».

В останні дні життя Генріх чітко пам'ятав ганебну поведінку під час смерті та поховання свого батька. Кілька днів король не виходив з дому, його супроводжував старший син, Роберт Глостерський, та ряд інших важливих графів і баронів. Граф Роберт отримав вказівку взяти 60 000 фунтів з нормандської скарбниці у , щоб сплатити борги короля, роздати милостиню бідним і виплатити своїм слугам. Кажуть, що більшу частину часу Генріх був притомний і бадьорий, і обговорював проблеми свого престолонаслідування з тими, хто був біля його ліжка. Найкраща інтерпретація збережених свідчень полягає в тому, що наприкінці він вирішив не підтримувати спадкоємство своєї відчуженої дочки, а оголосив, що звільняє своїх людей від присяги, яку він змусив їх скласти, і залишає їх вільними вирішувати, кого підтримувати. Це був звіт про його останні вказівки щодо престолонаслідування, який наступного тижня був представлений архієпископу Кентерберійському двома свідками з королівського дому, і їхній звіт не був спростований пізніше архієпископом Руанським, який був присутній при цьому. Генріх знепритомнів у неділю, до того часу він отримав помазання і останнє причастя, і помер із заходом сонця 1 грудня 1135 року. Вранці після смерті Генріха його тіло на плечах його магнатів було перенесено до Руана, де його супроводжували лицарі з його родини та численний натовп. Тіло віднесли прямо до собору, почали працювати бальзамувальники,

щоб спробувати свої сили в запобіганні розкладанню, оскільки король заповідав поховати його в Англії, в абатстві Клюніаків, яке він заснував у 1121 році в Редінгу. Внутрішні органи короля були упаковані в ящики і відправлені для поховання через Сену в монастирі Нотр-Дам-дю-Пре, залежному від Бек-Еллуана, якому він покровительствував за життя. Решта тіла була належним чином загорнута і супроводжувана компанією його домочадців до Кана, щоб спочивати в абатстві Святого Стефана, поки погода не дозволила перевезти його через Ла-Манш. Це зайняло чотири тижні. Після Різдва монахи з Кана зустріли труну на пристані, а потім супроводжували її через Ла-Манш. Його наступник Стефан і новий двір зустріли тіло на березі, а сам новий король був одним з тих, хто підставив своє плече труні, коли її везли до Редінга, куди вона прибула, ймовірно, ввечері в неділю 4 січня 1136 року. Похорон і поховання тіла перед головним віварем відбулися наступного дня. Окрім короля Стефана, була присутня вдова Генріха Аделіза. Скільки ще членів великої родини короля були присутні, невідомо. Роберт Глостерський, безумовно, все ще перебував у Нормандії, але принаймні один з кількох синів короля був присутній на похороні, як зазначає Англосаксонська хроніка. Наступного року королева Аделіза також приїхала з Арунделя до абатства Редінг, щоб належним чином відкрити вічну ювілейну месу за упокій душі Генріха. У 1151 році вона здійснила свою останню подорож до абатство, де її тіло було покладене поруч з королем Генріхом. Їхні тіла лежали там разом, поки Реформація не знищила абатство Редінг. Нащадок Генріха і сьомий тезка на англійському престолі явно не вшанував його пам'ять, не вживши заходів для збереження місця поховання свого предка. Таким був кінець одного з найвидатніших королів Англії. Численні літописці його правління загалом добре відгукуються про нього, хоча є припущення, що вони не наважувалися вчинити інакше. Але немає сумніву, що мир, який він підтримував в Англії і приніс до Нормандії, був глибоко вдячний, навіть якщо ціною цього було нав'язування нової адміністративної еліти. Він, безумовно, був менш безоглядно загарбницьким, ніж його старший брат Руфус. Генріх, попри всі свої

виняткові адміністративні та військові таланти, був у певному сенсі досить традиційною середньовічною людиною. Він був послужливим і щедрим зі своїми друзями і безжальним, а іноді надзвичайно жорстоким до тих, кого вважав своїми ворогами. Як і решта його сучасників, він віддавав перевагу економічній формі війни, що було важко для селян і городян прикордонних територій, які він спустошував. Але про Генріха склалося стійке враження не як про нестримного і лицемірного садиста. Він вкладав значні кошти в життя своїх офіційних і неофіційних родин, екстравагантно примножував статки своїх дітей, племінників і онуків, які, безперечно, любили його. Його щедрість поширювалася навіть на ворогів: доля його полоненого брата зрештою не була нещасливою, якщо тільки вимушена нудьга не є нещастям. Він доклав усіх зусиль, щоб виконати свої благочестиві зобов'язання перед батьком, братами і племінником. Більше того, король Генріх, на відміну від своїх братів, був прихильником нової культури дванадцятого століття, яка полягала в моральному самоаналізі через регулярну сповідь. Хоча це було нав'язливою ідеєю його першої дружини, Генріх розділив її і підтримував дисципліну після її смерті, аж до своєї власної. Такий чоловік не міг бути монстром, а лише людиною, такою ж недосконалою, як і всі інші.¹

Генріх був справжнім творцем королівської влади, він переконав архієпископа Кентерберійського, Вільгельма Корбейльського, який був їхнім давнім другом, прийняти претензії Стефана, і коронувати його у Вестмінстерському абатстві 22 грудня 1135 року.²

Після смерті Генріха I настав смутний час в англійській державі, що тривав цілих дев'ятнадцять років і розхитав основи організованого Вільгельмом Завойовником і Генріхом I державного порядку; центральна влада розпалася, і англійський

¹ David Crouch, *The Normans. The History of a Dynasty...* 200-3p.

² Edmund King, *Henry I The Father of his people...* 67-8p.

народ став жертвою міжусобної війни і феодальної анархії в найрізкіших її проявах.¹

Було два претенденти на англійську корону: дочка Генріха - Матильда, вдова імператора Генріха V, що вийшла заміж за Жоффрау Плантагенета, графа Анжу, і мала від нього сина Генріха, і племінник Генріха, син його сестри Аделі, Стефан, граф Блуаський.

Стефан із Булоні дістався Лондона швидше, ніж Мотильда з Анжу. Стефана підтримали лондонці, магнати, єпископ Вінчестерський Генріх - його двоюрідний брат. 22 грудня 1135 р. його було коронований у Вестмінстері. Новий король - «доблесний лицар, але в усіх інших відношеннях повний дурень» (К. Деніел), «людина м'яка і добра», - як свідчила «Англосаксонська хроніка». Стефан (1135-1154) радше значився королем, ніж був ним насправді. «Царювання Стефана супроводжувалося анархією, - пише про цей період англійський історик Джеремі Блек, - під час якої, за висловом Англосаксонської хроніки, "Христос і його святі спали"».

Епоха смуту ледве не зруйнувала всі надбання й досягнення Вільгельма 1 та Генріха I. Тільки в 1153 р. лондонські городяни і церква домоглися переговорів між супротивниками, і було укладено договір, за яким королем визнали Стефана за тієї умови, що після його смерті корона дістанеться синові Матильди Генріху Плантагенету. Стефан був немічний і помер наступного року, після чого Генріх зайняв англійський престол.

Англія перейшла до рук Плантагенетів.

¹ Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века...17с.

Висновок

Період правління Вільгельма I Завойовника відзначався підтвердженням централізованої влади та введенням феодальної системи. У країні фактично завершився процес феодалізації. Він був могутнім і людиною сила та насилля. Його син, Вільгельм I, намагався продовжувати політику батька, але все зводилося до жорстокого контролю та особистого збагачення. Він проводив активну фінансову політику, що призвела до значного збагачення королівської скарбниці. Однак це також призвело до збільшення податків для населення, що спричинило деяке незадоволення. Воно могло стати причиною «випадкової» смерті короля. Його наступник, брат, Генріх I Боклерк був видатним монархом. За Генріха I було багато зроблено для створення центрального апарату управління, закладено підстави для формування виконавчої влади. Загальна тенденція розвитку Англії була збережена за королів Нормандської династії, хоча певні суб'єктивні обставини робили цю тенденцію не завжди послідовною. Особливої уваги заслуговує церква, у королів був різний підхід до неї, але ніхто, крім короля, не міг контролювати справи церкви в країні, церква не могла виконувати папські накази без згоди короля. Варіант, який ніде в католицькому світі, крім Англії, місця не мав.

Епоха смути ледве не зруйнувала всі надбання й досягнення Вільгельма I. Повернути втрачене, відновити колишній напрямок руху Англії, зробити рішучі кроки в удосконаленні тенденцій розвитку, закладених за часів Нормандського завоювання, вдалося правнуку Вільгельма Завойовника по матері Генріху II Плантагенетові

Список джерел та літератури

1. Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии. СПб: Изд-во ЕВРАЗИЯ 2007. 309с.
2. Беркут Л. Н. Йоркские Трактаты как источник для характеристики английских церковно-политических идей – в эпоху до конкордата 1107 г. Варшава, 1911.
3. Грачов Ю.Г. Англійське рицарство. Київ .: Поліграфцентр, Київ 2004. 101 с.
4. Грин Д. Р. Британия. Краткая история английского народа. Т. 1. Минск: Изд-во Белситис, 2007.692с.
5. Дженкинс С. Краткая история Англии. Изд-во«Азбука Аттикус», 2015. 440с.
6. Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2005. 416с.
7. Кристофер Д. История страны. Москва, Санкт- Петербург: МИДГАРД 2007. 465с.
8. Маркова С. П. Англия эпохи Средневековья и раннего Нового времени. М.: КДУ, 2007. 340с.
9. Метлицкой З. Ю. Англосаксонская хроника IX-XI веков. СПб: ЕВРАЗИЯ 2010. 284с.
- 10.Налівайко Андрій, Боротьба за інвеституру між світською та духовною владою в Англії в дослідженнях українського медієвіста Л. Беркута.: Літопис Волинь// Чис. 26. 2022
- 11.Петрушевский Д.М. Очерки из истории Англиского государства и общества в средние века. Москва: Гос. Соц.-эконом. изда-во, 1937.222с.
- 12.Пти-Дютайи Ш. Феодалная Монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. Москва: Гос. Соц.-эконом. изда-во,1938. 420с.
- 13.Рекс П. 1066 Новая история нормандского завоевания. СПб.: Изд-во ЕВРАЗИЯ 2014. 336с.
- 14.Тесля А.А. История государства и права средневековой Англии VI – XII вв., Хартия вольностей Генриха I // Библиотека портала ХРОНОС: всемирная история в интернете.2006. URL: https://www.rummuseum.ru/lib_t/angl19.php
- 15.Штокмар В. В. Істрія Англії в Середні віки, Санкт-Петербург: «Алетейя» 2005, 189 с.
- 16.Эрлихман В. Английские короли. Моска: Изд-во «Ломоносовь», 2015. 432 с.

17. *Acta Lanfranci*, in *English Historical Documents (EHD)*, vol. 2 (1042–1189), ed. D. C. Douglas and G. W. Greenaway (London: Routledge, 1981), p. 679.
18. Borman T. *Crown & Sceptre a new History of the British Monarchy, from William the Conqueror to Elizabeth II*. New York: Atlantic Monthly Press, 2021. 576c.
19. *Coronation Charter, Regesta*, 2, no. 488; for its tone, William Stubbs, *Lectures on Early English History*, ed. Arthur Hassall (London: Longmans, 1906), pp. 107–8.
20. David C. Douglas *William the Conqueror the Norman Impact upon England*. Yale University Press, 1999. 488p.
21. David Carpenter, *The Struggle for Mastery Britain 1066–1284*. London: The Penguin Press, 2003, 640p.
22. David Crouch, *The Normans. The History of a Dynasty*: Bloomsbury Academic, 2007, 331p.
23. David Crouch, *The English aristocracy: 1070–1272 a social transformation*. USA: Yale University Press, 2011, 505p.
24. Eadmer, *Historia Novorum in Anglia*, ed. M. Rule (Rolls Series, London, 1884), p.25. See also Nelson, ‘The Rites of the Conqueror’,
25. David Wallace. *The Cambridge history of Medieval English literature*. Cambridge University Press 36-37
26. Edmund King, *Henry I The Father of his people*, UK: Penguin Random House, 2018, 108p.
27. Emma Mason, *King Rufus The Life and Mysterious Death of William II of England* : The History Press 2012, 426 p.
28. Frank Barlow, *William Rufus*. Yale University Press, 2000, p. 473p.
29. Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, New York: Published 2014 by Routledge, 416p.
30. Gibson, *Lanfranc of Bec*, p.140 and note; J. Nelson, ‘The Rites of the Conqueror’, *Proceedings of the Battle Conference on Anglo-Norman Studies IV*. 1981 (1982), pp.117-32 and 210-21, at p.131.
31. Henry of Huntingdon, *History of the English Kings*, під ред. Діана Е. Грінвей, Т 53. Із серії Оксфордські середньовічні тексти: Clarendon Press, 1996, 605p.
33. John Gillingham, *William II The Red King*. UK: Penguin Random House, 2015, 113p.
34. Norman Frank Cantor. *Church, Kingship, and Lay Investiture in England*, Princeton University Press, 1958, 372p.
35. Richard Huscroft, *Ruling England 1042–1217*. London and New York: Routledge, 2013, 265p.
36. Southern, ‘Place’, pp. 127–9, 132–3; *OV*, 6,

37. The Anglo-Saxon Chronicle. Rev. James Ingram, London: Everyman Press, 2011, 405p.

38. William of Malmesbury, *Gesta Regum Angloru* (History of the English Kings)

39. Winston S. Churchill. *The birth of Britain a history of the English-Speaking Peoples*. V.1. New York: Barnes & Noble, 2005, 448p.

40. C. Warren Hollister, *Henry I*, Yale University Press, 2003, 575p.

Резюме

Доюн Софія Ігорівна

«Державна влада в Англії від Вільгельма I Завойовника до Генріха I Боклерка.»

Робота присвячена Нормандській династії на англійському престолі з 1066 по 1135 роки, та являє собою спробу проаналізувати правління кожного з представників Нормандської династії. Описуються обставини приходу до влади Вільгельма I, Вільгельма II та Генріха I Англійського. Як саме вони правили, та які стосунки в них були з церквою. Особлива увага приділена висвітленню реформ, що проводилися протягом усього нормандського періоду, та їх впливу на державний устрій та церкву.

Структура роботи представлена змістом, вступом, трьома розділами, висновками, а також списком використаних джерел та літератури. У першому розділі йдеться про битву при Гастінгсі у 1066 році та зміну англосаксонської гілки королів на норманську. Введення феодальної системи та перший і повний опис Англії. У другому розділі йдеться про темний і буремний період правління сина Вільгельма Завойовника, Вільгельма I Рудого. У третьому розділі йдеться про Генріха I Боклерка, який завершив норманську епоху та передав Англію у руки Плантагенетів.

Doiun Sofiia Ihorivna

«State Power in England from William I the Conqueror to Henry I Beauclerc.»

The work is dedicated to the Norman dynasty on the English throne from 1066 to 1135 and is an attempt to analyse the reign of each representative of the Norman dynasty. The circumstances of the rise to power of William I, William II and Henry I of England are described. How they ruled and their relationship with the Church. Special attention is paid to the coverage of the reforms carried out throughout the Norman period and their impact on the state system and the Church.

The structure of the thesis is presented in the table of contents, introduction, three chapters, conclusion and a list of sources and references. The first chapter deals with the Battle of Hastings in 1066 and the transition from the Anglo-Saxon to the Norman kingship. The introduction of the feudal system and the first and complete description of England. The second section deals with the dark and turbulent reign of William the Conqueror's son, William I the Red. The third section deals with Henry I Beauclerc, who ended the Norman era and handed England over to the Plantagenets..